НАУКОВИЙ ЗВІТ

щодо результатів дослідження соціально-демографічних та індивідуально-психологічних особливостей суб‘єктів пробації з числа колаборантів

З метою формування обґрунтованих рекомендацій щодо соціально-виховного впливу на суб‘єктів пробації з числа колаборантів, проведено пілотне дослідження соціально-демографічних, індивідуально-психологічних та інших особливостей зазначеної категорії осіб.

Теоретико-методологічні характеристики дослідження. Інструмент. Вибірка.

Концепт дослідження розроблено та реалізовано на основі системного розуміння поведінки як складної та багаторівневої взаємодії суб‘єкта із середовищем. А саме, використано теоретичні положення однієї з вітчизняних шкіл системології (структурно-онтологічна методологія соціальних, гуманітарних та поведінкових наук). Згідно з цими положеннями, світогляд конкретної людини розглядається як загальна «мапа» її потенційної поведінки, а мовленнєві фокуси уваги – як індикатори ситуативної готовності (вмотивованості) до певних дій.

На вказаних засадах підготовлено анкету «Особливості мого світогляду». Окрім традиційних соціологічних критеріїв (вік, стать, освіта, сімейний статус, трудова зайнятість, умови помешкання, рівень і джерела доходів тощо) в анкету було включено запитання щодо поведінкових звичок (зайняття спортом, користування соцмережами та телебаченням, вживання психоактивних речовин і ліків, зарубіжні поїздки та інше). Також з’ясовувались світоглядні особливості респондентів щодо різних складових суспільного життя і ціннісне сприйняття різних форм поведінки інших людей. Поряд з цим передбачено самооцінку колаборантів щодо передумов і причин колабораційної поведінки.

Окремим блоком в анкету було включено українську адаптацію відомого американського особистісного опитувальника «Велика п‘ятірка» (5PFQ, Costa & McCrae). Також анкета містить інструмент *прихованого експерименту* у вигляді методу незакінчених речень – надійне психолінгвістичне джерело глибинних світоглядних характеристик. Анкету розміщено на платформі гугл- опитування та передбачено можливість анонімного заповнення у контрольованій ситуації (в присутності відповідального працівника пробації).

Анкетування проведено протягом листопада 2022 року, в процесі якого сформовано дві групи – з числа колаборантів (експериментальна група) та працівників пробації (контрольна група). Експериментальна група склала 58 респондентів віком від 20 до 75 років (29.3% жінок). Контрольна група склала 388

https://doi.org/10.7910/DVN/QGCQIV

респондентів віком від 20 до 63 роки (70.6% жінок). Різний кількісний склад груп та суттєва гендерна диспропорція зумовлюють певні обмеження висновків дослідження, що враховувалось в процесі обробки та аналізу даних. Також респонденти ідентифікувались за ознакою регіону постійного проживання (виокремлено 25 регіонів України). В обох групах охоплена переважна більшість регіонів України. Водночас кількісний розподіл респондентів (регіональні частки) не дозволяє на даний момент робити обґрунтовані висновки стосовно зв'язку цієї змінної з іншими параметрами дослідження.

Окремо акцентуємо увагу ще на одне принципове обмеження даного дослідження, а саме – порівняння суб'єктів пробації здійснено не з рандомною (випадково сформованою) групою громадян України, а з працівниками пробації. Тобто контрольна група є тенденційною, що зумовлено організаційною приналежністю учасників. З іншого боку, через об'єктивно піонерські обставини даного дослідження неможливо оцінити репрезентативність експериментальної групи. Так, колабораційна діяльність (як кримінально-правова категорія) з'явилась нещодавно (березень 2022 року) і до експериментальної групи увійшли фактично перші засудженні, проте відповідна судова практика триває. Таким чином, результати даного дослідження можуть бути використаними лише для первинної (пілотної) оцінки напрямків та вибору засобів соціально-виховного впливу на суб'єктів пробації з числа колаборантів.

Дані контрольної групи використовувались виключно в якості бази порівняння (frame of reference) по відношенню до експериментальної групи та не можуть бути використаними в будь-яких інших цілях з етичних міркувань.

Експериментальна група сформована переважно з суб'єктів пробації з числа колаборантів (КК України, ст. 111-1). З огляду на пілотний характер дослідження та необхідність системного охвату вивчаємих чинників, до експериментальної групи були включені представники «суміжних» (у психологічному сенсі) злочинів – пропаганда війни (ст. 436), шпигунство (ст. 114), посягання на територіальну цілісність та незалежність України (ст. 110), насильницька зміна конституційного ладу (ст. 109). Розподіл респондентів за цією ознакою наведено на Рисунку 1.

Додатково зауважимо, що в процесі дослідження також фіксувались випадки відмови суб'єктів пробації від анкетування та з'ясовувались відповідні мотивування. Частка відмов склала 9.38%, що не несе суттєвого впливу на репрезентативність експериментальної групи. Окрім випадків об'єктивної неможливості провести анкетування (стан здоров'я, відсутність транспортних можливостей), були й суб'єктивні причини – небажання розкриватись, недовіра або ворожість щодо анкетування як такого, відмова сприймати щось нове). Вказані поведінкові реакції за результатами дослідження, кореспондуються з виявленими індивідуально-психологічними особливостями, які об'єднують більшість колаборантів (див. нижче). Таким чином, суб'єктивно вмотивована відмова від

https://doi.org/10.7910/DVN/QGCQIV

анкетування може розглядатись як типова для даної категорії респондентів.

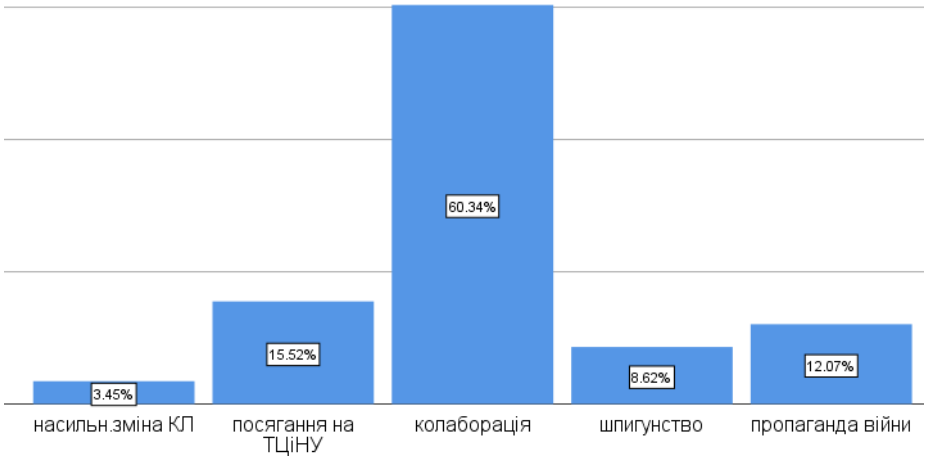

Рис. 1. Експериментальна група. Розподіл за статтями КК України

Соціально-демографічні, культурно-побутові, економічні відмінності між групами

Вікові відмінності зображено за допомогою, так званого, коробкового графіку (Рис. 2). Коробки містять 50% респондентів кожної з груп. Горизонтальна лінія всередині коробок – медіана (ділить групу навпіл). Як бачимо, вікові тренди в групах суттєво відрізняються, що також підтверджується й іншими інструментами статистичного аналізу (Додаток 1). Тим не менш, в рамках поточного дослідження немає підстав стверджувати, що колаборації притаманна вікова особливість суб'єктів. Як вже зазначалось, для відповіді на це запитання потрібна контрольна група, що відображає соціальну демографію українського суспільства та експериментальна група, яка є репрезентативною по відношенню до загалу кейсів колаборації.

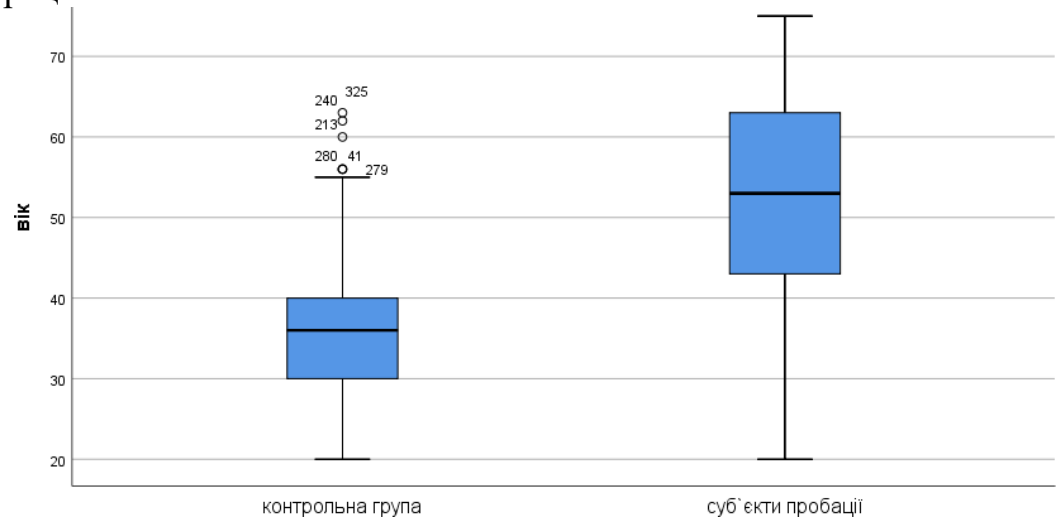

Рис. 2. Вікові відмінності респондентів

https://doi.org/10.7910/DVN/QGCQIV

Отже порівняльний аналіз віку колаборантів з аналогічним параметром працівників пробації повинен розглядатись, як суттєво зумовлений особливостями контрольної групи. Це ж стосується й таких характеристик, як – стать (Рис. 3) і освітній рівень (Рис. 5).

Як бачимо, ситуація з гендерним розподілом респондентів в групах – дзеркальна. Звісно, що статеві міжгрупові відмінності під час обрахунку набувають рівня статистичної значущості (Додаток 1). Однак, колаборацію можна вважати злочином більш притаманним чоловікам лише умовно і на підставі внутрішнього розподілу гендерної ознаки в експериментальній групі.

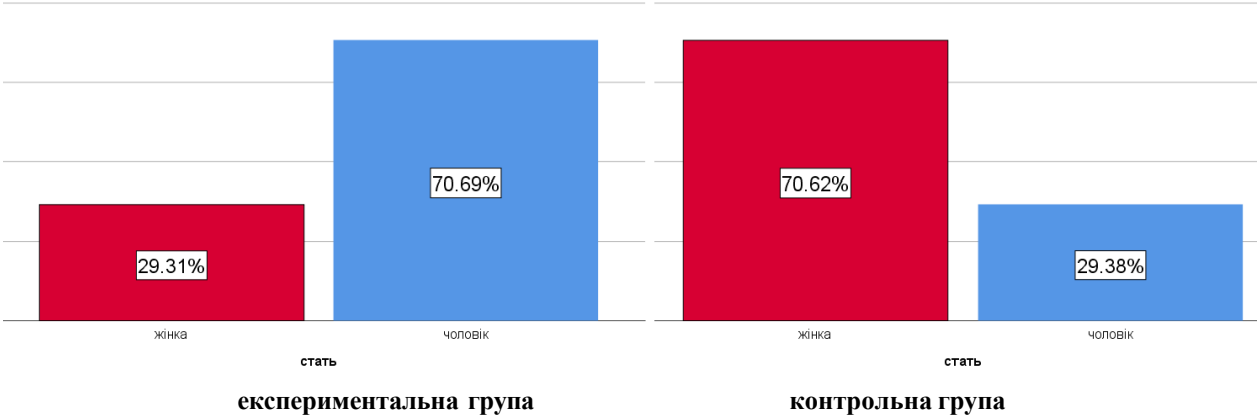

Рис. 3. Гендерний розподіл респондентів

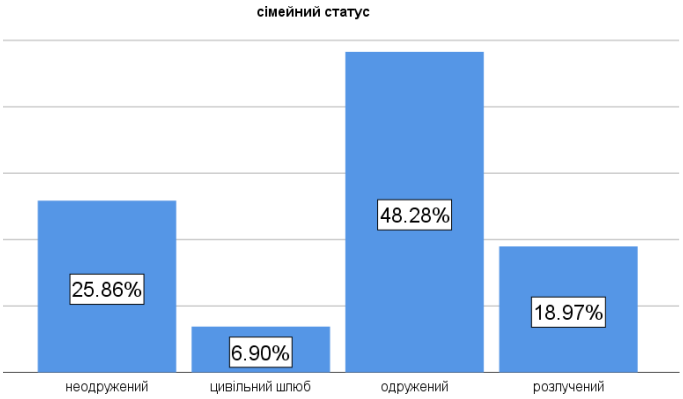

Рис. 4. Сімейний статус респондентів (експериментальна група)

Аналіз особливостей сімейного статусу суб‘єктів пробації (Рис. 4) не виявив достовірних відмінностей від представників контрольної групи. Водночас, рівень освіти працівників пробації виявився суттєво більш високим у порівнянні з експериментальною групою (Рис. 5; Додаток 1). Аналогічно до віку і статі, показники освіти в контрольній групі необхідно розглядати як тенденційні, оскільки існують кваліфікаційно-освітні вимоги щодо роботи в пробації. Тобто висновок щодо більш низької освіченості колаборантів є – попереднім та умовним.

https://doi.org/10.7910/DVN/QGCQIV

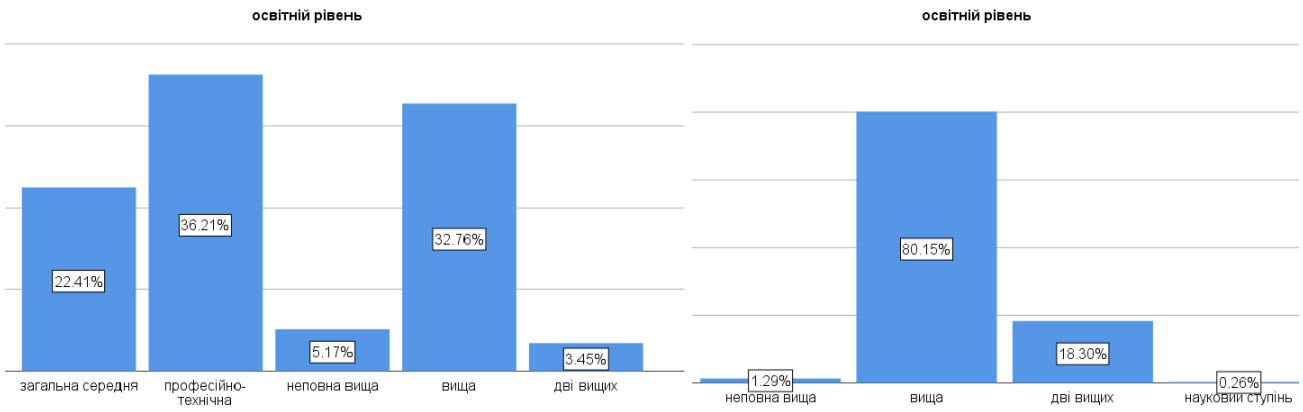

Рис. 5. Рівні освіти в досліджуваних групах

Поточний матеріально-фінансовий рівень колаборантів в середньому є суттєво нижчим, ніж у працівників пробації. Водночас, динаміка змін цього рівня з початку війни не відрізняється від аналогічного параметру респондентів з контрольної групи (Рис. 6). Підкреслимо, що викладене не означає, що усі без виключення колаборанти є більш бідними та менш освіченими. Проте назагал відповідна тенденція має чіткі та переконливі статистичні ознаки (Додаток 1).

Також інформативним є й те, що в експериментальній групі на кожного респондента статистично приходиться 1.33 дитини, а в контрольній – 1.03. При цьому кількість осіб, яким колаборанти допомагають матеріально в середньому становить 1.97 (у працівників пробації – 2.7). В обох випадках відмінності показників є статистично значущими (Додаток 1).

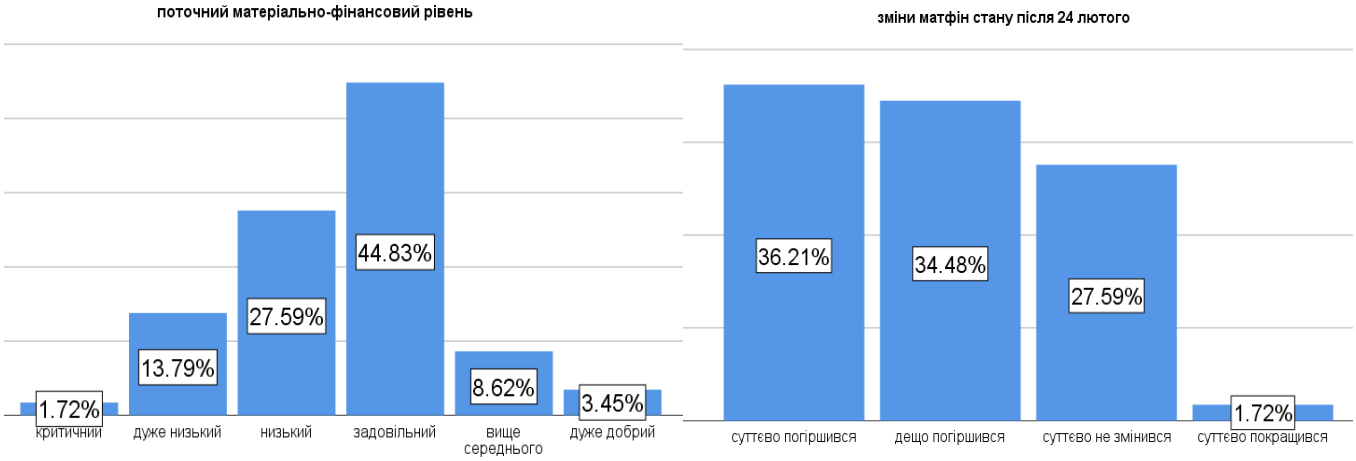

Рис. 6. Матеріально-фінансові характеристики респондентів (експериментальна група)

На перший погляд, викладена особливість може бути зумовлена гіршим матеріально-фінансовим становищем колаборантів. Однак, майже 57% колаборантів оцінюють своє матеріально-фінансове становище як задовільне та краще задовільного. З іншого боку, цей параметр в анкеті представлено не об‘єктивним, а

https://doi.org/10.7910/DVN/QGCQIV

суб‘єктивним критерієм. А саме, свій матеріально-фінансовий рівень респонденти оцінювали умовно, як – «критичний», «низький», «задовільний» тощо. Важливим є й те, що також не конкретизувався розмір допомоги: *«Скільки у Вашому оточенні осіб, яким Ви регулярно допомагаєте матеріально або фізично (діти, батьки, інші родичі, друзі, сусіди тощо)?»*

Тому, на наш погляд, співвідношення зазначених вище критеріїв опосередковано відображає не стільки матеріально-фінансову, скільки соціально-культурну характеристику життєвого укладу колаборантів.

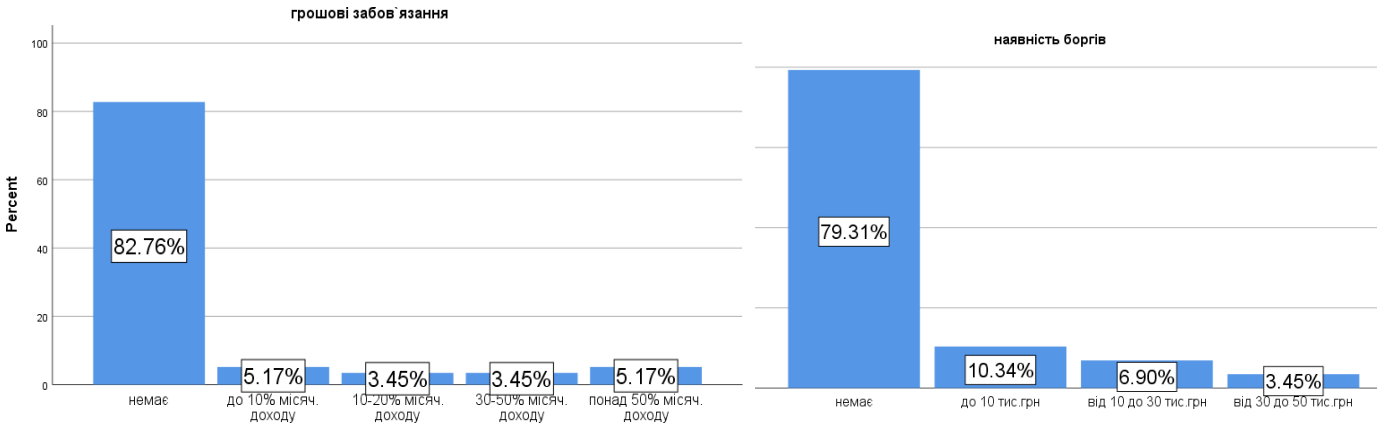

Рис. 7. Борги та інші грошові зобов’язання (експериментальна група)

Ще одним опосередкованим підтвердженням даних міркувань є те, що за критеріями боргів та регулярних грошових зобов’язань перед третіми особами (ці характеристики з‘ясовувались в анкеті в об‘єктивованих цифрових показниках) – статистично достовірні відмінності між експериментальної та контрольною групою відсутні. Як бачимо, колаборанти переважно не обтяжені боргами та зобов’язаннями (Рис. 7; Додаток 1).

Стан здоров‘я в експериментальній групі в середньому є суттєво гіршим, а вживання медикаментів за рецептом лікаря відбувається достовірно значно частіше, ніж в контрольній групі (Рис. 8, Додаток 1). Майже половина (48.28%) колаборантів негативно оцінюють своє здоров‘я та більше третини (37.93%) регулярно вживають ліки за рецептом.

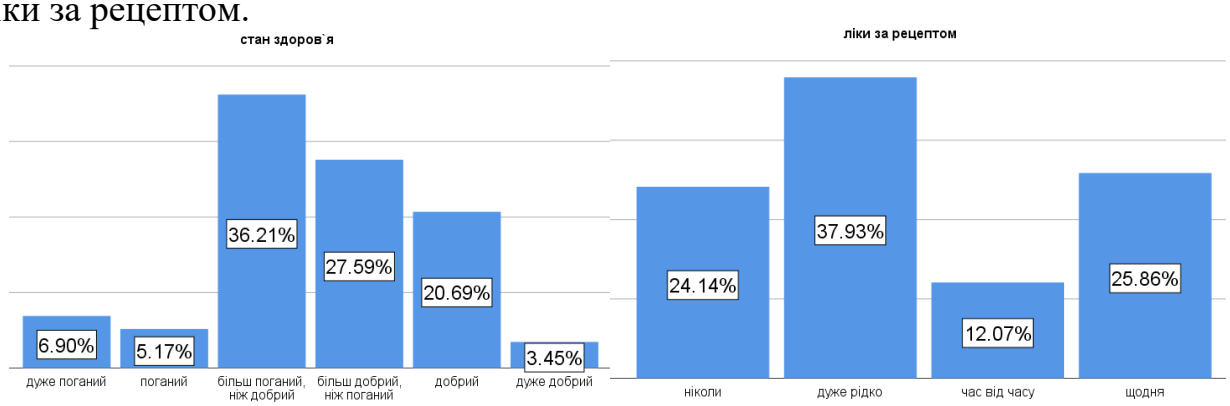

Рис. 8. Стан здоров‘я та вживання ліків за рецептом (експериментальна група)

https://doi.org/10.7910/DVN/QGCQIV

Водночас, споживання тютюну та міцного алкоголю статистично не відрізняється в контрольній та експериментальній групах (Рис. 9; Додаток 1). При цьому колаборанти ріже вживають слабку алкогольну продукцію (Додаток 1), що можливо пояснюється помітно великою часткою респондентів, котрі щодня приймають ліки за рецептом (понад 25%, Рис. 8). Жоден з членів обох груп не вказав, що вживає наркотичні засоби. Також відсутня різниця між групами щодо самолікування (застосування медичних препаратів без призначення лікаря – біля 22% роблять це регулярно).

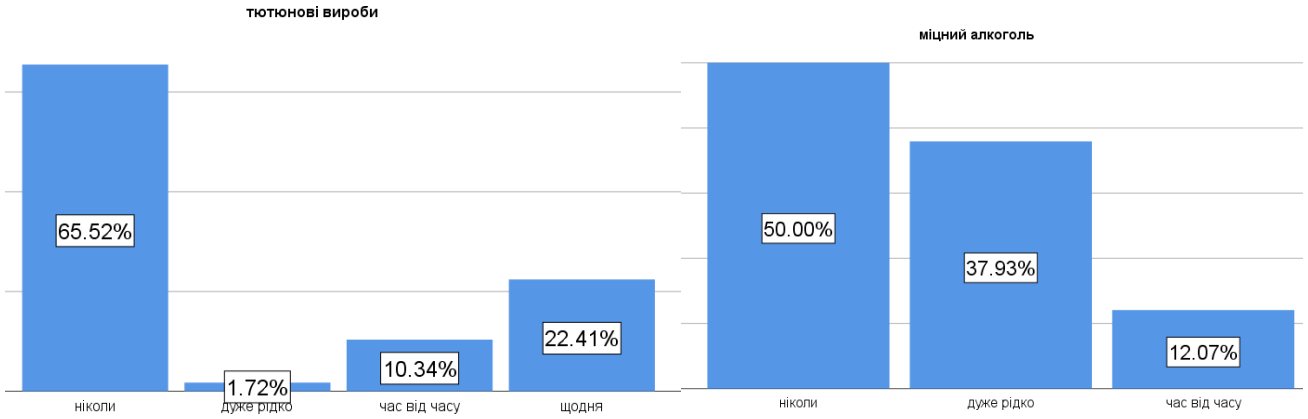

Рис. 9. Вживання тютюнових виробів та міцного алкоголю (експериментальна група)

На зазначеному тлі показовим є достовірна різниця у ставленні респондентів до спорту та фізичної культури (Рис. 10, Додаток 1). Колаборанти в цілому приділяють цьому питанню суттєво менше уваги в порівнянні з контрольною групою.

Отже усереднений соціально-демографічний профіль колаборанта поряд з низьким рівнем достатку і освіти, включає проблемне здоров‘я та тенденцію нехтувати спортом і фізичною культурою. Поєднання перелічених чинників експериментальної групи можна розглядати як ознаку більш низького рівня *соціального благополуччя*.

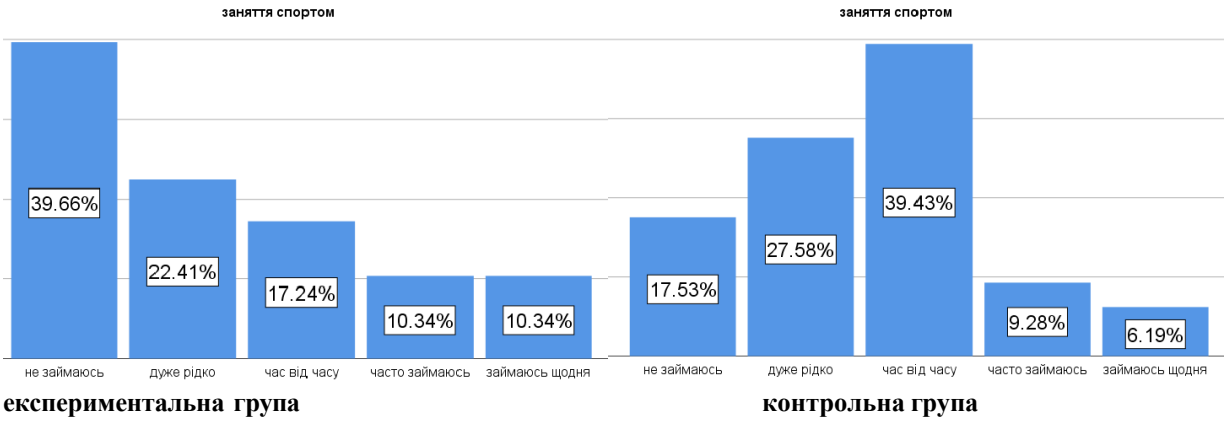

Рис. 10. Заняття спортом і фізкультурою

https://doi.org/10.7910/DVN/QGCQIV

Дещо менш гострою, проте досить проблематичною є ситуація з працевлаштуванням – біля 25% колаборантів не мали до війни стабільних джерел доходу (Рис. 11). Порівняння з контрольною групою тут недоречно, оскільки вона включає тільки працевлаштованих респондентів.

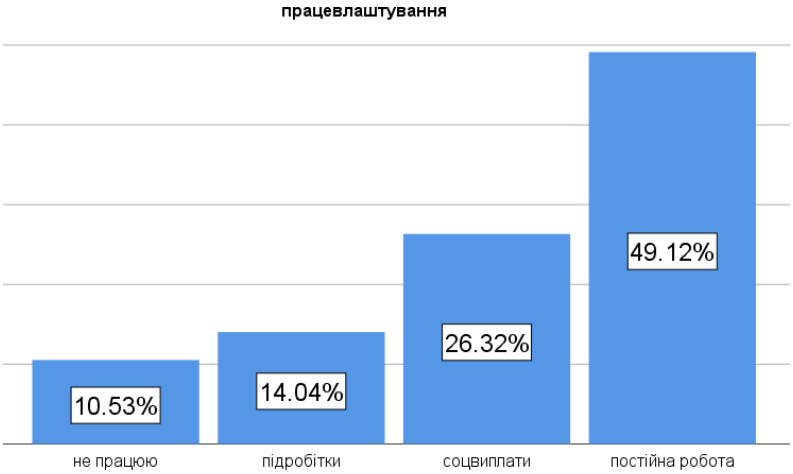

Рис. 11. Працевлаштування (експериментальна група)

Урбаністичні особливості проживання та умови помешкання в обох групах є однотипними та статистично майже не відрізняються (Рис. 12).

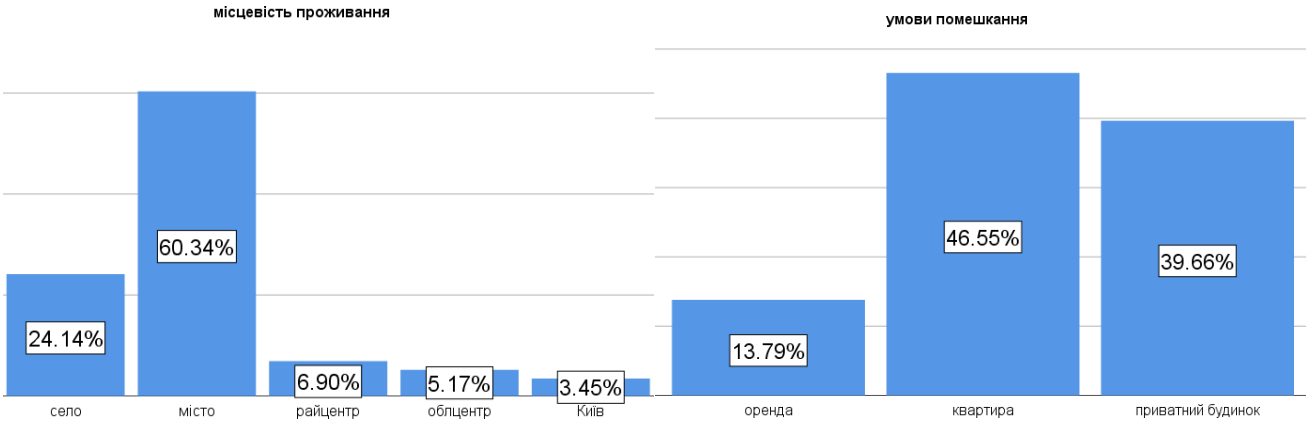

Рис. 12. Місцевість та умови проживання (експериментальна група)

Розглянуті вище показники дозволяють скласти загальне уявлення про елементарну соціальну демографію експериментальної групи. Однак, вже під час аналізу окремих характеристик стає очевидним, що колаборанти не є гомогенною (однорідною) групою. Для з‘ясування того, в який спосіб групуються респонденти, нами проведено факторний аналіз (Додаток 2). При цьому було використано соціально-демографічні характеристики тільки експериментальної групи. Це дозволило не вилучати «ненадійні» показники (вік, стать, освіта, працевлаштування) і врахувати їх вплив також. Результати факторного аналізу

https://doi.org/10.7910/DVN/QGCQIV

відображають те, в який спосіб соціально-демографічні особливості колаборантів корелюють між собою та утворюють окремі підгрупи. Кожний фактор охоплює змінні, котрі формують окрему соціально-демографічну підгрупу (Табл. 1).

Таблиця 1

Факторизація соціально-демографічних особливостей колаборантів

	1	2	3	4	5	6	7
	Базові (стабільні) профілі				Другорядні (нестабільні) профілі		
стан здоров`я	-.748*		-.281				.296
ліки за рецептом	.706			-.210			
поточний мат-фін. рівень	-.663		-.232	.328			.288
вік	.569		.360				.395
сімейний статус	.508	.450		.325		-.230	.396
кількість дітей	.440	.588		.548			
тютюнові вироби	-.265	.572		-.212		.260	
особи, яким допом.матер.	.303	.546	-.444	.307			-.290
стать	-.203	.481				-.427	-.400
міцний алкоголь	-.220	.462	.677				
слабкий алкоголь		.273	.589				
грошові забов`язання	.288	.470	-.564	-.373		.223	
заняття спортом		-.224	-.454	.223	.374		-.224
наявність боргів		.292	-.298	-.641	.230	.328	
працевлаштування				.534	.383	.401	
місцевість проживання	.223				.727		.307
освітній рівень	.289				.702	-.325	
ліки без рецепту	.444	-.218		.236		.579	-.253

(*) негативне значення змінної вказує на зворотну спрямованість відповідного внеску у фактор (наприклад негативний «вік» вказує на тенденцію у бік більш молодих респондентів)

Найбільш суттєві соціально-демографічні характеристики підгруп (факторів) такі:

1 підгрупа – люди старшого і літнього віку (чоловіки та жінки) з суттєвими проблемами зі здоров‘ям та відверто низьким матеріально-фінансовим рівнем.

2 підгрупа – сімейні та розлучені чоловіки (котрі мають дітей), які включені у фактичні родинні стосунки, мають борги, не мають постійних джерел доходу та не дотримуються здорового способу життя, зокрема є курцями.

3 підгрупа – алкоголіки обох статей середнього і старшого віку,

https://doi.org/10.7910/DVN/QGCQIV

соціально-відповідальні стосунки яких з оточенням – мінімальні або повністю відсутні.

4 підгрупа – звичайні сім‘ї (з дітьми) та принаймні одним працевлаштованим дорослим членом, без боргів та соціальних вад і обтяжень.

5 підгрупа – освічені працевлаштовані інтелігенти (чоловіки та жінки), які живуть у кредит, регулярно займаються спортом та проживають у високо урбанізованій місцевості (переважно обласні центри та Київ).

6 підгрупа – незаміжні жінки різного віку, переважно без вищої освіти, з боргами, палять та часто вживають препарати не за рецептами.

7 підгрупа – заміжні та розлучені жінки середнього і старшого віку, які не працюють проте матеріально забезпечені (домогосподарки) та мінімально включені в соціально-відповідальні стосунки з оточенням.

Кількісний розподіл респондентів в підгрупах є – нерівномірним. Більшість досліджених нами випадків колаборації приходиться на перші чотири підгрупи (50% колаборантів). Одночасно ці групи є найбільш статистично виразними (зі стабільним структурним ядром), з огляду на наявну вибірку колаборантів. Це означає, що із збільшенням чисельності експериментальної вибірки ці підгрупи високо імовірно залишатимуться актуальними. Отже їх можна розглядати, як базові соціально-демографічні профілі колаборантів.

Тим не меншим, решта підгруп теж надійно виявляються в якості автономних стійких факторів (20% колаборантів). Проте при збільшенні досліджуваної вибірки – суттєво менше підстав очікувати, що ці фактори збережуть своє структурне ядро. Отже, ці фактори можна вважати – другорядними.

Решта експериментальної групи (30% колаборантів) наразі не піддається надійній факторизації з огляду на відносно невелику кількість учасників та іншу специфіку розподілу зібраних емпіричних даних.

Головним висновком за результатами факторного аналізу є таке. Колаборація не постає суто (чи навіть переважно) соціально-демографічним явищем. Як бачимо, колаборанти представляють різні верстви суспільства. Особливо тривожним у цьому сенсі є підгрупи – «звичайні сім‘ї» та «інтелігенти». Виявленні підгрупи фактично співпадають з природними соціально-демографічними профілями, зазвичай поширеними у будь-якому суспільстві. Опосередковано це вказує на те, що колаборанти не є соціально ізольованими. Принаймні не має ознак того, що українська соціокультура пригнічує чи обмежує свободи респондентів. Адже різноманіття виявлених підгруп свідчить про протилежне.

Разом з тим, вже на стадії аналізу соціально-демографічних відмінностей є ознаки того, що певна тенденція щодо дистанціювання від національно-культурного простору присутня в самих колаборантах. Розібратися в зазначеному нам допоміг регресійний аналіз, який проведено на масиві всієї вибірки

https://doi.org/10.7910/DVN/QGCQIV

(експериментальна та контрольна групи). Тому для уникнення викривлення результатів аналізу через тенденційність контрольної групи (див. вище), ми вилучили з регресійного рівняння «ненадійні» змінні – вік, стать, освіта тощо. Аналогічне вилучення було здійснено і в усіх інших випадках застосування регресійного аналізу.

Ми задали запитання: які з досліджених нами соціально-демографічних особливостей дозволяють найбільш надійно ідентифікувати (прогнозувати) приналежність респондентів до групи колаборантів незалежно від описаних вище підгруп? Отримані результати відображено в Таблиці 2 (розгорнуті дані в Додатку 3).

Таблиця 2

Формула логістичної регресії (витяг). Соціально-демографічні особливості

	B	S.E.	Wald	Sig.	Exp(B)	95% C.I.for EXP(B) Lower	Upper
кількість дітей	1.455	.369	15.578	.000	4.286	2.081	8.828
оби, яким допомагаю матеріально	-.613	.214	8.247	.004	.542	.356	.823
стан здоров`я	-.863	.280	9.485	.002	.422	.244	.731

Прогнозована змінна: належність до групи колаборантів.

Як бачимо, виявлено всього три достовірних предиктори (незалежні змінні, за допомогою яких здійснюється прогноз). При цьому, кількість дітей виконує функцію позитивного предиктора. А саме, кожне збільшення на 1 дитину – збільшуватиме ймовірність потрапляння респондента у групу колаборантів на 81% (при позитивному значенні «B» вірогідність настання події вираховується за формулою: 100*«Exp(B)/(1+ Exp(B))»). Два інших предиктори є негативними та працюють так. Збільшення кількості людей, яким допомагає респондент на 1 особу – зменшуватиме ймовірність потрапляння у групу колаборантів на 46% (при негативному «B» розрахунок здійснюється за формулою: 100*(«1 – Exp(B))»).

Щодо здоров‘я то кожне покращення його стану на одну ланку (шкала в анкеті: 0 – дуже поганий; 1 – поганий; 2 – скоріше поганий, ніж добрий; 3 – скоріше добрий, ніж поганий; 4 – добрий; 5 – дуже добрий) – знижуватиме зазначену імовірність на 58%. Вказані ймовірності можуть коливатись в діапазоні довірчого інтервалу Exp(B), який відображено в двох крайніх правих стовпчиках Таблиці 2. Також зауважимо, що в усіх трьох випадках зміни знаку предикторів на протилежний – супроводжуватимуться зворотними ефектами.

Окремо зауважуємо, що прогностичні оцінки ймовірностей у відсотках тут і в подальших прикладах розбору регресійних рівнянь є – суто орієнтовними, оскільки стосуються локальних регресійних моделей. Ці моделі є результатом обробки виокремлених із загального дослідницького контексту даних. Для побудови інтегральної регресійної моделі, яка б дозволила

https://doi.org/10.7910/DVN/QGCQIV

констатувати наближенні до реальності імовірності – необхідне суттєве збільшення вибірки.

З урахуванням цього зауваження, викладені результати регресійного аналізу повертають нас до раніше зробленого спостереження щодо співвідношення кількості дітей та кількості осіб, яким допомагають респонденти з різних груп (див. вище). Ми розмірковували, що цей параметр свідчить про певну соціально-культурну особливість життєвого укладу колаборантів. Зараз ще більш очевидним є справедливість припущення стосовно тенденції колаборантів зменшувати соціально-відповідальну взаємодію із зовнішнім світом та обмежуватись близько-сімейним простором. Йдеться про порушення динаміки, яку ми спостерігали в контрольній групі. А саме, коло соціально-відповідальної взаємодії із зовнішнім світом працівників пробації виходить за межі сім'ї, тобто маж тенденцію до розширення (соціоцентричний ціннісний вектор). У колаборантів спостерігається зворотна динаміка – від сімейного середовища до себе (егоцентричний ціннісний вектор). Тобто колаборанти, з одного боку, широко присутні в суспільній архітектурі (див. результати факторного аналізу). З іншого боку, особистісно відгороджуються, дистанціюються від взаємодії з соціальним середовищем. Іншими словами – вони присутні в соціумі та не залучені в нього. Більш глибоке розуміння природи і причин цього дистанціювання та браку залученості знаходимо в аналізі світоглядних відмінностей.

Світоглядні відмінності колаборантів:
форма, зміст, установки

В процесі анкетування за допомогою методу незакінчених речень було застосовано елемент *прихованого експерименту* – один з надійніших інструментів психодіагностики. Сутність «прихованості» полягала в маскуванні дослідницької цілі. А саме, респонденти працювали над змістовною стороною завдання – завершити запропонований початок речення. Проте реальною метою цього завдання був не сам зміст, а певні особливості світоглядної форми. Зокрема, у реченні *«Найбільш цінним в моєму житті є ...»* враховувалась не стільки описана цінність, скільки її локація (віртуальне розміщення) у смисловому просторі особистості:

- Якщо ця локація стосувалась виключно самого респондента, то ціннісна позиція позначалась як – *егоцентризм.* Технічний приклад: «Найбільш цінним в моєму житті є моє здоров'я».
- Якщо смисловий простір цінності поширювався на родину, близьких, знайомих – *етноцентризм* (цей термін означає тенденцію ототожнювати себе та слідувати правилам конкретизованої групи людей, яких респондент вважає «своїми» – сім'я, родина, братерство, етнос та ін.). Технічний приклад; «Найбільш цінним в моєму житті є здоров'я та життя моїх рідних та близьких».

https://doi.org/10.7910/DVN/QGCQIV

- Якщо смислова локація цінності виходила за рамки «своїх» (або не було конкретизації таких рамок) і розповсюджувалась на «інших» або «решту» громади, суспільства, людства – *соціоцентризм*. Технічний приклад: «Найбільш цінним в моєму житті є майбутнє моїх онуків на екологічно чистій та мирній планеті».

Зазначені вище формально-лінгвістичні та смислові характеристики, як правило, не усвідомлюються в процесі мовлення (письма), а отже не контролюються респондентами. Тому, зазвичай, результати такого експерименту є надзвичайно показовими та високо достовірними. Всього в анкеті було 10 типів незакінчених речень, п‘ять з яких виявили статистичні відмінності в експериментальній та контрольній групах та заслуговують на розгляд і врахування (Додаток 4).

Так, порівняння ціннісних особливостей респондентів свідчить про тенденцію у колаборантів щодо збільшення егоцентричних та зменшення етноцентричних (Рис. 13). Така тенденція є статистично значущою (Додаток 4).

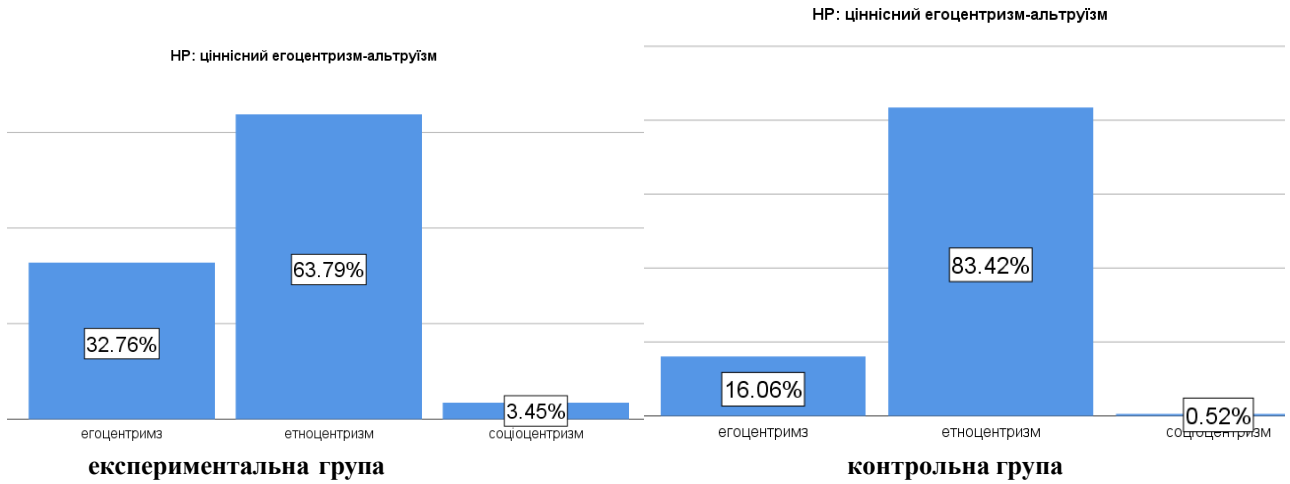

Рис. 13. Незакінчене речення: «Найбільш цінним в моєму житті є ...»

Наступні достовірні відмінності знаходимо у ставленні респондентів до майбутнього (незакінчене речення «Колись настане час і я…»). Відповіді було класифіковано наступним чином:

- *Втілення мрій* – абстрактна (неконкретизована) заява щодо втілення мрій, що свідчить про свідоме ставлення до майбутнього, бачення «завтрашнього дню», планування. У свою чергу, наявність ідеї майбутнього опосередковано свідчить про взяття на себе психологічної відповідальності (принаймні, часткової) щодо настання цього майбутнього. Абстрактність таких відповідей є або проявом лаконічності, або ж може вказувати на приватність та суб‘єктивну значущість мрій.
- *Сімейне майбутнє* – центральна ідея майбутнього пов‘язана із концептом родини. Ця характеристика перекликається з параметром етноцентризму в попередньому незакінченому реченні (див. вище).

https://doi.org/10.7910/DVN/QGCQIV

- *Гедоністичне майбутнє* – ядро картини завтрашнього дня містить концепт відпочинку, розваги, насолоди, приємного проведення часу, завершення стану напруження (неприємностей, хвороби) тощо. Нормальна реакція людини на втому та фрустрацію (неможливість задовольняти поточні потреби).
- *Суспільне майбутнє* – картина прийдешнього містить загальну тему суспільства, держави, світу. Аналог соціоцентричного параметру з попереднього незакінченого речення (див. вище).
- *Егоцентричне майбутнє* – завтрашній день містить покращення (вдосконалення, збільшення, оптимізацію тощо) параметрів життя, які стосується виключно самого респондента. Ця характеристика тотожна егоцентризму в попередньому незакінченому реченні (див. вище).
- *Заперечення майбутнього* – відсутність уявлення про майбутнє або відмова (небажання, неможливість) його обговорювати. Як правило, така реакція пов‘язана з певними станами та властивостями респондентів, які мають відношення до медико-психологічної проблематики.

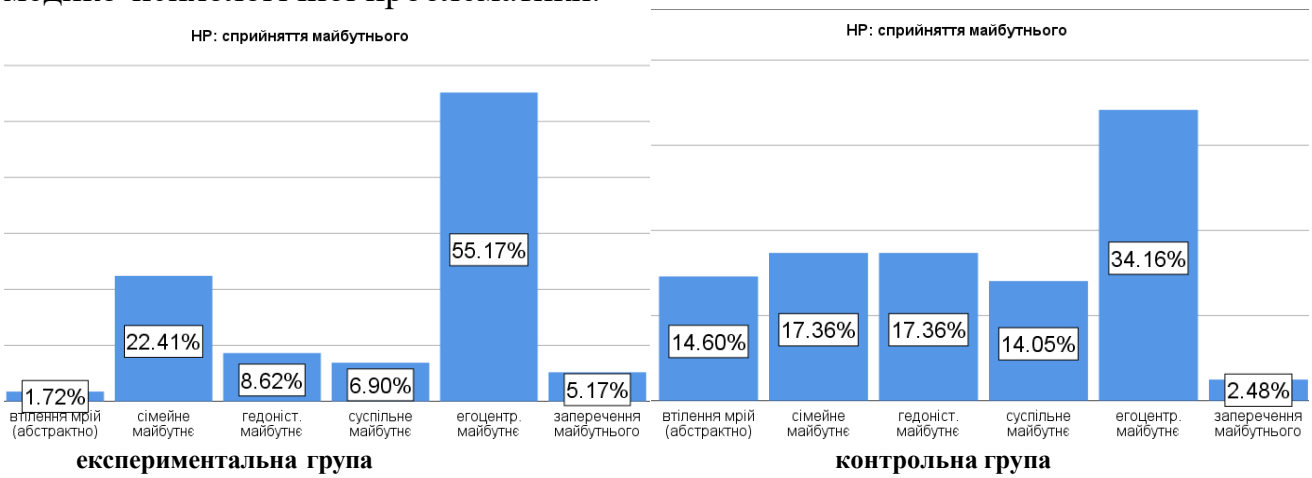

Рис. 14. Незакінчене речення: «Колись настане час і я…»

Міжгрупові відмінності у ставленні до майбутнього (Рис. 14) є статистично достовірними (Додаток 4). Найбільш показовою є різниця щодо втілення мрій. Лише 1.72% експериментальної групи виявило мрію (це всього 1 респондент з 58). Умовно кажучи, колаборанти не мають «омріяного майбутнього». З психологічної точки зору, майбутнє – це смисловий простір, який людина заповнює цінностями (бажаннями) та/або анти-цінностями (побоюваннями). Беззмістовність майбутнього опосередковано свідчить про особистісну пасивність (брак мотивації змін), смислову і моральну індиферентність, життєву депресивність, бідність (вичерпаність) креативного потенціалу тощо. Гедоністичний та суспільний мотиви майбутнього виявляють незначну статистичну вагу. Майбутнє колаборантів має здебільшого два вектори – сімейний та егоцентричний з суттєвим переважанням останнього.

Ще одним важливим індикатором відмінностей стало незакінчене речення

https://doi.org/10.7910/DVN/QGCQIV

«Мені здається, що кожна нормальна людина повинна...» (Рис. 15; Додаток 4). Тут застосовувалась така класифікація відповідей:

- *Соціальна норма* – зовнішньо-моральний акцент, проблематика відповідності законам, правилам, традиціям, очікуванням інших і так далі. Технічний приклад: «Мені здається, що кожна нормальна людина повинна бути людяною, ввічливою та доброю до інших».
- *Продуктивність* – раціональний акцент, соціально корисна активність, розвиток відповідних навичок, вмінь, компетенцій та інших якостей. Технічний приклад: «Мені здається, що кожна нормальна людина повинна отримати освіту, та чесно працювати».
- *Самоповага/гідність* – внутрішньо-ціннісний акцент. Технічний приклад: «Мені здається, що кожна нормальна людина повинна мати свою думку та бути собою».

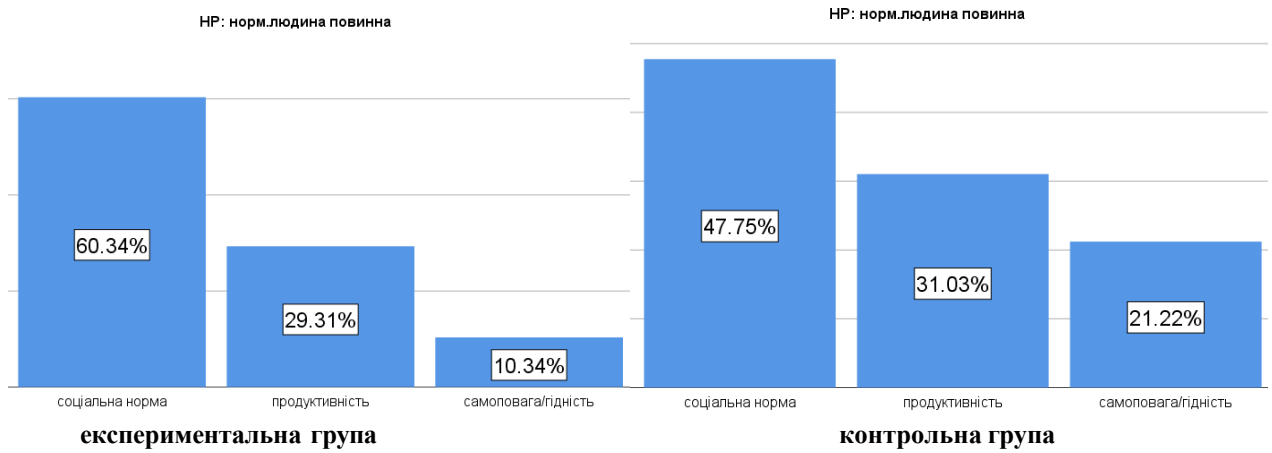

Рис. 15. Незакінчене речення: «Мені здається, що кожна нормальна людина повинна ...»

Дане незакінчене речення «провокує» проекцію ідеального «Я» (образ того, ким респондент хоче/повинен бути) на абстрактний об'єкт – «нормальна людина». В свою чергу, це розкриває одну з провідних поведінкових стратегій досліджуваних.

Соціальна норма – свідчить, що ідеалом є лояльна людина по відношенню до зовнішньо зумовлених правил (принцип – бути таким, як всі). Поведінкова стратегія – підкорятись і співіснувати/виживати.

Продуктивність – ідеал передбачає функціональну корисність/конкурентоспроможність (принцип – кожен повинен приносити користь). Поведінкова стратегія – бути сильним/компетентним і взаємодіяти.

Самоповага/гідність – індивідуалістичний ідеал (принцип – повага до інших починається з поваги до себе). Поведінкова стратегія – бути собою і розвивати партнерство.

Зауважимо, що будь-яке суспільство було б неможливим без «соціальної норми», проте не обмежується нею. Як окрема людина, так і здоровий

https://doi.org/10.7910/DVN/QGCQIV

цивілізований соціум, в ідеалі, потребує балансу усіх трьох поведінкових стратегій. Показово, що контрольна група значно ближче до такого балансу.

Чому суттєве переважання в колаборантів частки «соціальна норма» не призводить до їх лояльності щодо українського суспільства? В цьому немає протиріччя, якщо враховувати, що «суспільство» є такою ж абстрактною категорією, як і «нормальна людина». Глибина і наповнення змістом суспільства конкретизуються кожною людиною суб‘єктивно. З огляду на локацію цінностей колаборантів (Рис. 13 і Рис. 14) їх концепція суспільства є виражено егоцентричною (суспільство – це я і такі, як я) та здебільшого обмежується сімейним колом (Рис. 16).

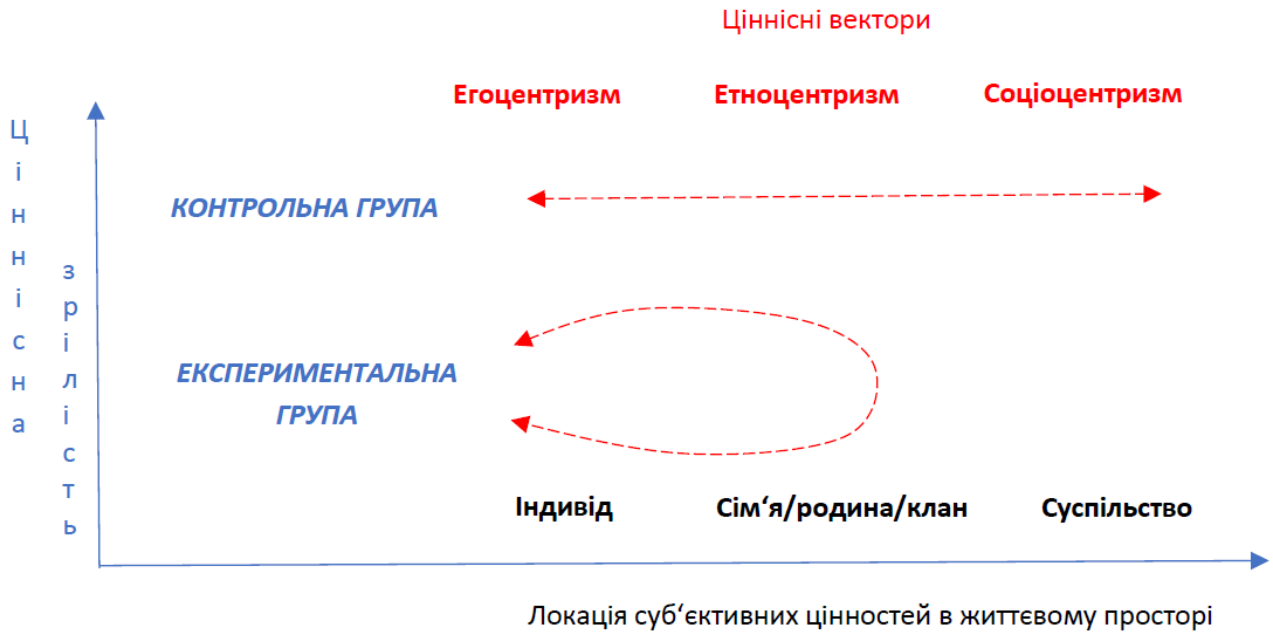

Рис. 16. Ціннісні вектори у життєвому просторі колаборантів і працівників пробації

Іншими словами, суб‘єктивний життєвий простір суспільства зумовлюється глибиною та спрямованістю ціннісного вектору індивіда, тобто рівнем ціннісної зрілості (розвиненості). Тому колаборація суб‘єктивно не переживається респондентами експериментальної групи, як порушення соціальної норми. Важливо підкреслити, що йдеться саме про переживання, як ціннісне ставлення до події (переживати та розуміти/усвідомлювати щось – не одне й те саме). Відкрити і особистісно прийняти (інтегруватись в) більш глибокий суспільний простір колаборантам заважають, у тому числі, вищезгадані – життєва депресивність, брак мотивації до змін або неможливість її втілення, креативна бідність та інші індивідуальні характеристики, про які піде мова далі. Отже, вивід з егоцентричного і вузькосімейного ціннісного «полону» та побудова життєвих і соціально-відповідальних зв‘язків із суспільством, на наш погляд, є пріоритетною ціллю

https://doi.org/10.7910/DVN/QGCQIV

соціально-виховної роботи з колаборантами.

Результати регресійного аналізу підтверджують вираженість дії розглянутих чинників у двох випадках (Табл. 3; Додаток 5). А саме, збільшення показника на один крок (від егоцентризму до етноцентризму або від етноцентризму до соціоцентризму) зменшує ймовірність потрапляння до групи колаборантів на 48.6%. Тобто локація цінностей людини є важливим діагностичним показником та вказує на дієвий напрямок соціально-виховного впливу – розвиток ціннісного простору особистості.

Щодо сприйняття майбутнього, то достовірним індикатором виявився тільки варіант – втілення мрій (решта відповідей цієї категорії не є індикативними). Так, наявність мрії у людини зменшує вірогідність потрапляння до групи колаборантів на 94.5%. Цей момент є також не тільки діагностичним, але й знову ж зумовлює рекомендацію щодо доцільного напряму соціально-виховних зусиль – допомогти навчитись людині мріяти. Зауважимо, що йдеться не про примітивне фантазування, а про мрію, як усвідомлений образ бажаного для людини майбутнього. Цей образ виконує функцію ціннісного орієнтиру та мотиватору життєдіяльності.

Таблиця 3

Формула логістичної регресії (витяг). Незакінчені речення

		B	S.E.	Wald	Sig.	Exp(B)	95% C.I.for EXP(B) Lower	Upper
[a]	НР: ціннісний егоцентризм-альтруїзм	-.666	.325	4.200	.040	.514	.272	.971
	НР: сприйняття майбут.(втілення мрій)	-2.907	1.232	5.571	.018	.055	.005	.611

Прогнозована змінна: належність до групи колаборантів

Третє незакінчене речення («Мені здається, що кожна нормальна людина повинна ...») не набуло статистично достовірної тенденції в даній регресійній моделі. Це може опосередковано свідчити, що дана категорія є вторинною у формуванні колаборaційної поведінки по відношенню до чинника – *ціннісний егоцентризм*. Тим не менш, зазначене не спростовує наведені вище міркування щодо «нормальної людини», оскільки відмінності між показниками контрольної та експериментальної груп є статистично значущими (Додаток 4).»

Міжгрупова різниця щодо реакцій на наступні два незакінчених речення є дещо менш статистично виразною, проте достовірність відмінностей теж підтверджується результатами математичних обрахувань (Додаток 4). Так, речення «Якщо б можна було повернутись в минуле, то я...» виступило індикатором ставлення респондентів, їх потенційної мотивації (принаймні, декларативної готовності) до змін у власному житті. Зокрема, для цього відповіді було згруповано за такими критеріями:

https://doi.org/10.7910/DVN/QGCQIV

Заперечення минулого – нерелевантна відповідь або інша форма категоричної відмови відповідати на дане запитання. Вказує на, так звану, емоційно-шокову реакцію на минуле. В свою чергу, це опосередковано свідчить щодо можливого психотравматичного досвіду в особистісному минулому респондента, який (досвід) залишається актуальним.

Відмова від змін – усвідомлена консервативна позиція, відмова будь-що змінювати в своєму житті у зв‘язку з минулими подіями. Типова реакція: «Якщо б можна було повернутись в минуле, то я все залишив би як воно є».

Готовність до змін – усвідомлена адаптивна позиція, декларація готовності до змін з урахуванням життєвого досвіду. Типова реакція: «Якщо б можна було повернутись в минуле, то я виправив би певні помилки в моєму житті».

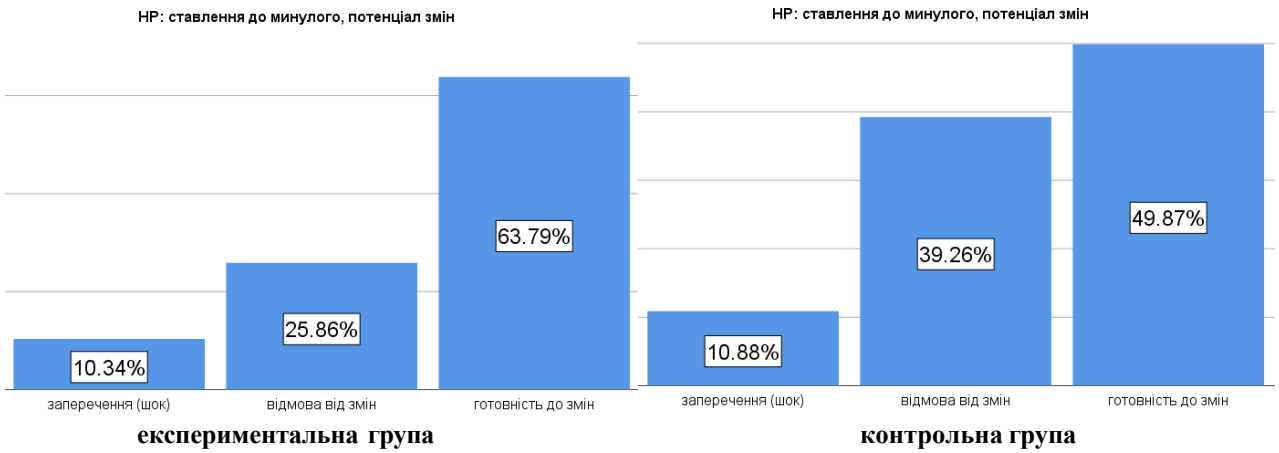

Рис. 17. Ставлення до минулого, як індикатор декларативної готовності до змін.

Незважаючи на те, що у реченні йдеться про минуле, ставлення (відношення) до нього у респондента актуалізується тут-і-зараз. Даний індикатор є вкрай важливим для загальної оцінки того, наскільки принципово може бути ефективною соціально-виховна робота з колаборантами. Як бачимо (Рис. 17), в експериментальній групі декларативна готовність до змін є вищою, порівняно з працівниками пробації. Тим не менш, майже 26% колаборантів є неготовими до змін та ймовірно чинитимуть усвідомлений та/або неусвідомлений психологічний опір.

Отже, важливо враховувати, що об‘єктивно є доступними принаймні два можливих результати успішного соціально-виховного впливу на дану категорію суб‘єктів пробації: 1) виправлення (готовність до змін); 2) дерадикалізація антиукраїнської позиції (відмова від змін).

Для виправлення тих, хто відмовляються від змін – необхідне включення в процес пробації кваліфікованого психокорекційного супроводу для подолання психологічного супротиву щодо змін. Стосовно третьої категорії (заперечення), то вона потребує включення до пробаційних заходів психотерапевтичної (медико-психологічної) допомоги, за відсутності якої можна лише розраховувати на дерадикалізацію (у кращому випадку). Також тут важливо згадати про колаборантів,

https://doi.org/10.7910/DVN/QGCQIV

які відмовились від анкетування (див. вище) – цю категорію потрібно розглядати, як потенційно неготову до змін. Як бачимо, принаймні, третина колаборантів є потенційно проблемною категорією.

Завершаючи аналіз відмінностей за критерієм світоглядної форми, розглянемо незакінчене речення: «Більше за все мені НЕ подобається в інших людях...». Зміст відповідей респондентів в даному випадку немає корисного значення, оскільки в обох групах набір характеристик був тотожним (нещирість, обман, заздрість, зрада, жадність, пиха, неввічливість тощо). Показовим у цьому випадку є кількість семантичних одиниць (смислових понять), які було використано респондентами при описанні негативу в інших (Рис. 18).

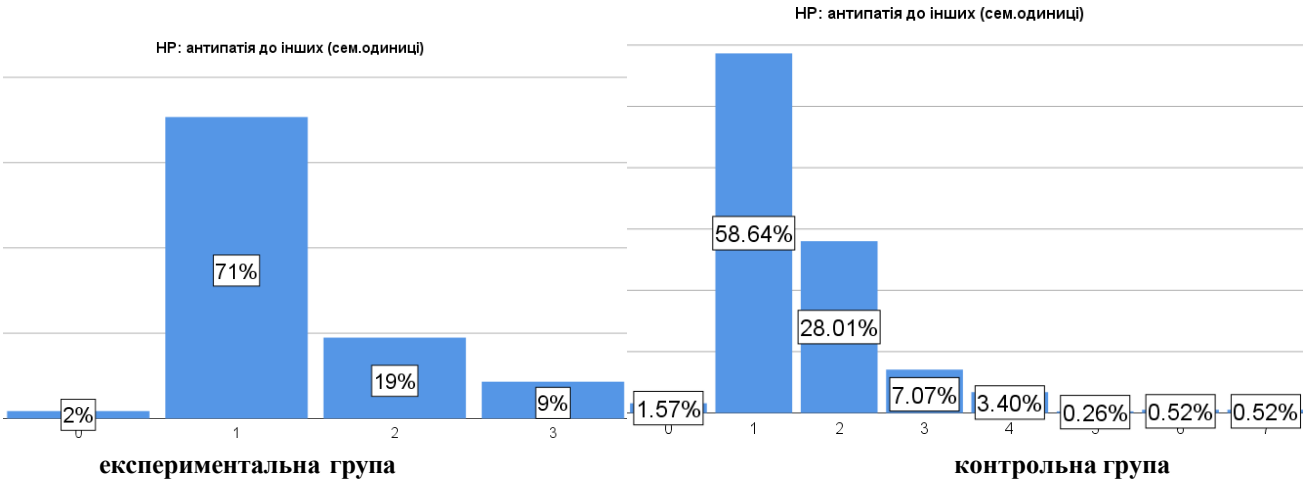

Рис. 18. Рівень семантичної деталізації концепту «негатив в інших»

Рівень смислової деталізації (дрібність розпізнання) негативних рис оточення не відображає примхливість людини, як це може здатися на перший погляд. Ця характеристика більш пов‘язана із ціннісною сформованістю (зрілістю) особистості та рівнем розвитку її емоційного інтелекту. Зріла особистість відрізняється від інфантильної, зокрема, наявністю більш деталізованого (диференційованого) світоглядного уявлення про життя у широкому сенсі. Примітивний (дитячий) погляд, навпаки, відрізняється спрощеною узагальненістю (генералізованістю) картини світу. Складність зовнішнього середовища відображає витонченість (сформованість) внутрішнього простору особистості.

Чому для оцінки ціннісного розвитку та емоційного інтелекту є більш підходящим негативна проблематика? Для розуміння зазначеного потрібно враховувати, що еволюційно виживання людини супроводжувалось, перш за все, формуванням здатності розпізнавати негатив (загрозу). Зокрема, тому в усіх без виключення мовах частка слів з негативними значеннями та конотаціями – суттєво переважає позитивну частину словника.

За викладеними ознаками, респонденти контрольної групи у цілому є більш

https://doi.org/10.7910/DVN/QGCQIV

ціннісно сформованими та компетентними у сенсі емоційного інтелекту. Для ідентифікації «негативу в інших» колаборанти використовують не більше трьох семантичних одиниць, працівники пробації – до семи. Зауважимо, що чим більш структурно простим є ціннісна концепція, тим сильніше вона провокує такі явища як – ідеологічна впертість, авторитаризм, догматизм, фанатизм, радикалізм тощо. Чорно-білий світ не буває демократичним, як контрастний світогляд не може бути мудрим. Зазначене, вкотре підтверджує наші припущення щодо провідних чинників колабораційної поведінки та актуалізує такі інструменти соціально-виховного впливу – засвоєння етики (як освітньої дисципліни) та розвиток здатності розпізнавати, розуміти та враховувати емоційні переживання свої та інших людей (емоційний інтелект).

Викладені особливості світоглядної форми закономірно впливають на змістовну характеристику картини світу колаборантів. Зокрема, це проявилось у блоці запитань стосовно того, яка модель управління суспільством є найбільш доцільною для різних галузей життя. Відповіді фіксувались за шкалою: 1 – авторитарна модель, 2 – змішана модель (включає елементи авторитарної та демократичної), 3 – демократична модель.

Звертаємо увагу, що на відміну від більшості попередніх діаграм, на Рисунку 19 наведені не відсоткові частки, а середні показники контрольної та експериментальної груп (для спрощення одночасного сприйняття великої кількості змінних). Синім кольором позначені статистично достовірні відмінності між групами, сірий – вказує на відсутність значущої різниці (Додаток 6).

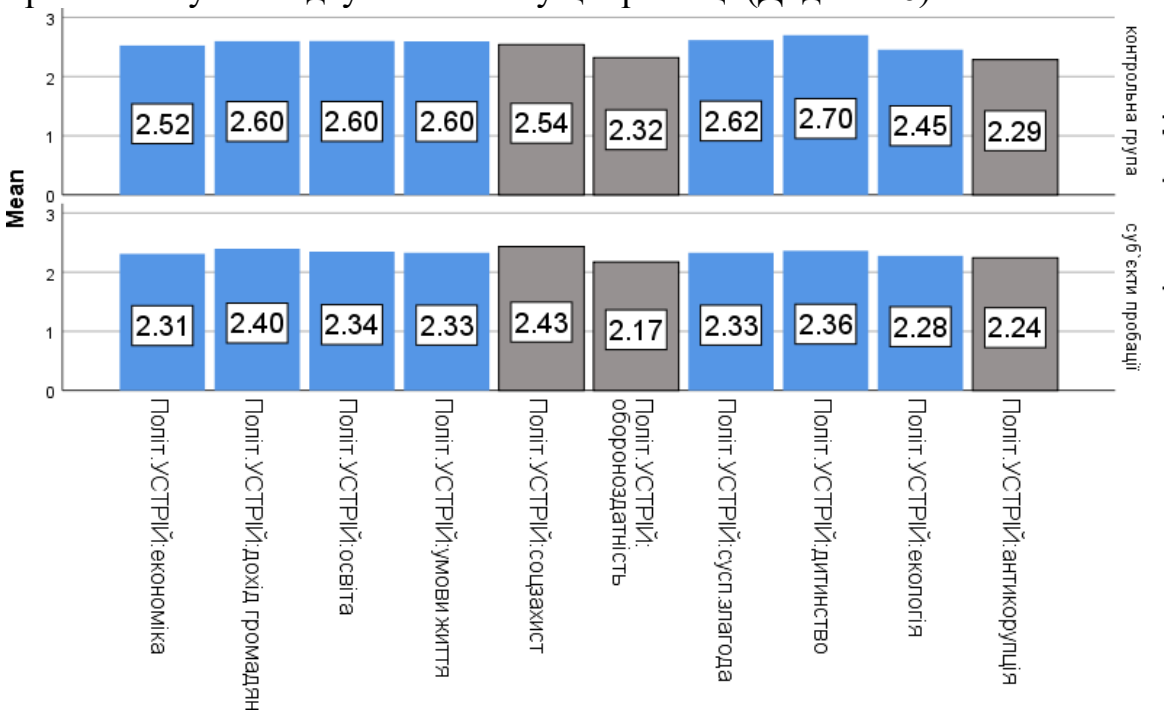

Рис. 19. Середні показники переважань респондентів щодо політичного устрою

https://doi.org/10.7910/DVN/QGCQIV

Як бачимо, контрольна група за переважною кількістю позицій відрізняється демократичною тенденцією (більшість змінних > 2.5). Підкреслимо, що ця різниця є суттєвою та має ознаки достовірної тенденції. Отже змістовно світогляд колаборантів є суттєво менш демократичним (усі змінні < 2.5). Разом з тим, немає підстав стверджувати, що колаборанти є відвертими прихильниками авторитаризму. Тобто йдеться про відносні відмінності, а не абсолютні. Про що це говорить? По-перше, про те, що колаборанти не є соціально ізольованим елементом. Вони живуть у вільному демократичному суспільстві і, по-друге, при заповненні анкети відтворюють знайому їм соціальну норму. Зверніть увагу на те, що колаборанти структурно повторюють відповіді працівників пробації (Рис. 19).

Тим не менш, існує суттєва різниця між «знайомою» та «цінною» соціальною нормою. Для простоти пояснення думки, скористаємось клінічною паралеллю. Більшість алкоголіків «знайомі» з наслідками нехтування здорового способу життя і щиро вважають, що краще не пиячити. Проте, як правило, це їх не зупиняє через те, що здоровий спосіб життя має для них низьку «цінність». Повертаючись до колаборантів, вони «знають» як правильно, але ж не «цінять» (оскільки ця «правильна» позиція знаходиться далеко за межами їх ціннісного вектору). Описана відстань між «знати» і «цінити» й зумовлює розглянуті статистично достовірні відмінності у відповідях двох груп (Рис. 19).

З огляду на вище викладене, цілком логічним є надзвичайно високий відсоток колаборантів, які не приймають участь в активному суспільно-політичному житті. Контрастом до цього параметру є ставлення до релігії (Рис. 20). Таке співвідношення слід сприймати на тлі описаного вище дефіциту соціально-відповідальної взаємодії колаборантів з соціумом. Це означає, що релігія може бути чи неєдиним виключенням, а тому – дуже впливовим каналом впливу. Особливо тоді, коли атрибутивно релігія (церква, служителі, парафіяни тощо) представлена для колаборанта «своїми». Отже з'ясування наявності або відсутності на цьому каналі «додаткового» змісту (окрім суто релігійного) – є важливою передумовою ефективної соціально-виховної роботи з колаборантами.

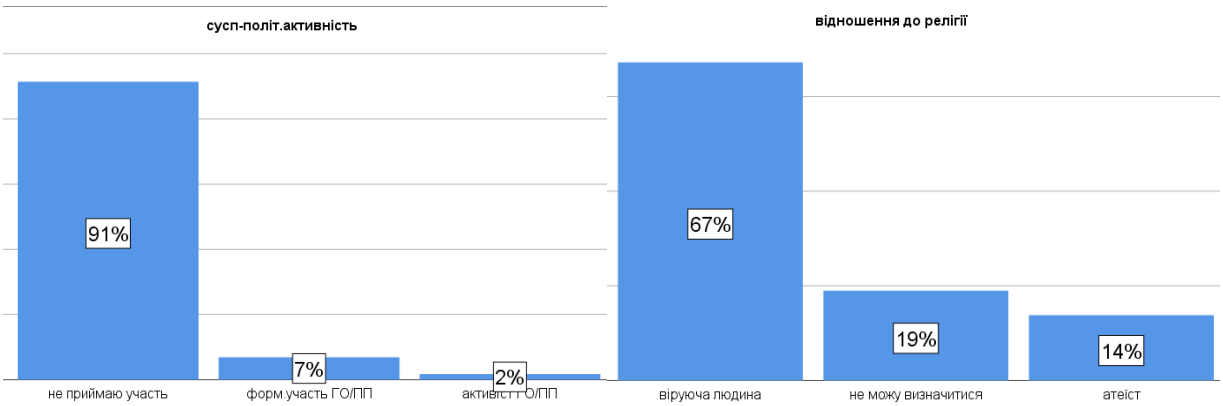

Рис. 20. Суспільно-політична активність та відношення до релігії (експериментальна група)

https://doi.org/10.7910/DVN/QGCQIV

Наскільки інші зовнішні джерела інформації є актуальними для респондентів з контрольної групи? Колаборанти в цілому значно рідше користуються як телебаченням, так і соцмережами у порівнянні з працівниками пробації. Особливо суттєвою є різниця щодо соцмереж (Рис. 21, Рис. 22; Додаток 7). Така картина цілком узгоджується з тенденцію щодо відгороджування та дистанціювання колаборантів від суспільства (див. вище). При цьому всередині експериментальної групи, респонденти в цілому однаково витрачають час на ТВ та соцмережі. Для порівняння, сукупний інформаційний баланс у працівників пробації схиляється на користь ТВ.

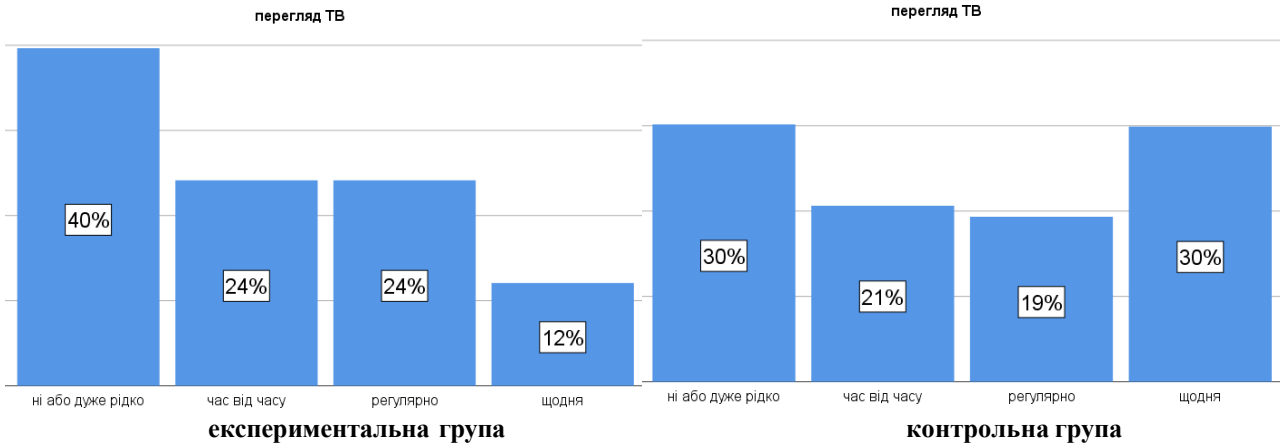

Рис. 21. Частота перегляду ТВ (контрольна і експериментальна групи)

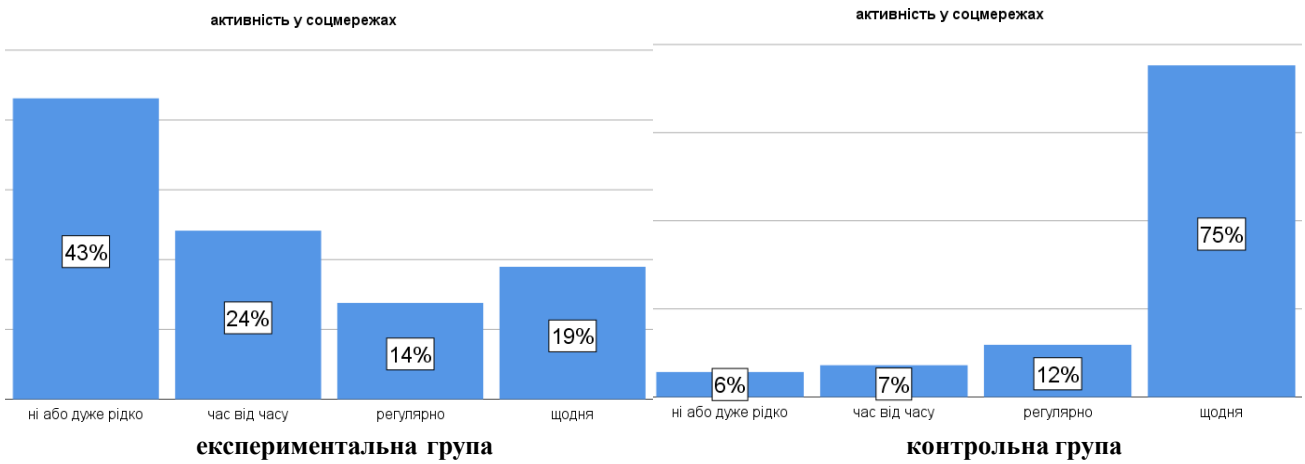

Рис. 22. Частота користування соцмережами (контрольна і експериментальна групи)

Розподіл уваги респондентів щодо конкретних соцмереж вимірювався за допомогою шкали: 0 – не користуюсь; 1 – іноді користуюсь; 2 – часто користуюсь; 3 – дуже часто користуюсь. На Рисунку 23 для зручності сприйняття наведено середні показники в групах по кожній соцмережі (повні дані обрахунку в Додатку 7). Сірим кольором позначені випадки, коли достовірних відмінностей між групами немає (Твіттер, Лінкедін, категорія «інші канали»). Решта показників – мають статистично достовірні відмінності. Для зручності сприйняття, ми позначили червоним ті

https://doi.org/10.7910/DVN/QGCQIV

соцмережі, які колаборанти використовують частіше працівників пробації (Однокласники, ВКонтакті), синім – навпаки.

Разом із різницею у частоті користування соцмережами, важливим є специфіка загальної структури інформаційної підпитки. На відміну від «паралельних» показників груп щодо політичного устрою суспільства (Рис. 19), в даному випадку маємо принципові відмінності. А саме, провідним каналом в контрольній групі є Телеграм. Самі особливості інформаційно-психологічної архітектури даної соцмережі передбачають акцент на коротких і, переважно, текстових повідомленнях та широких можливостях миттєвої інтерактивної взаємодії користувачів. Принаймні за цими ознаками Телеграм суттєво відрізняється від Ютуб – улюблена мережа колаборантів. Телеграм активує у користувача словесно-логічне мислення. Інтенсивність оновлення інформації в Телеграм-каналах є максимально швидкою. Користувачі в новинних стрічках здебільшого не зустрічають застарілу інформацію та сприймають свіжий контент з можливістю миттєвого його обговорення.

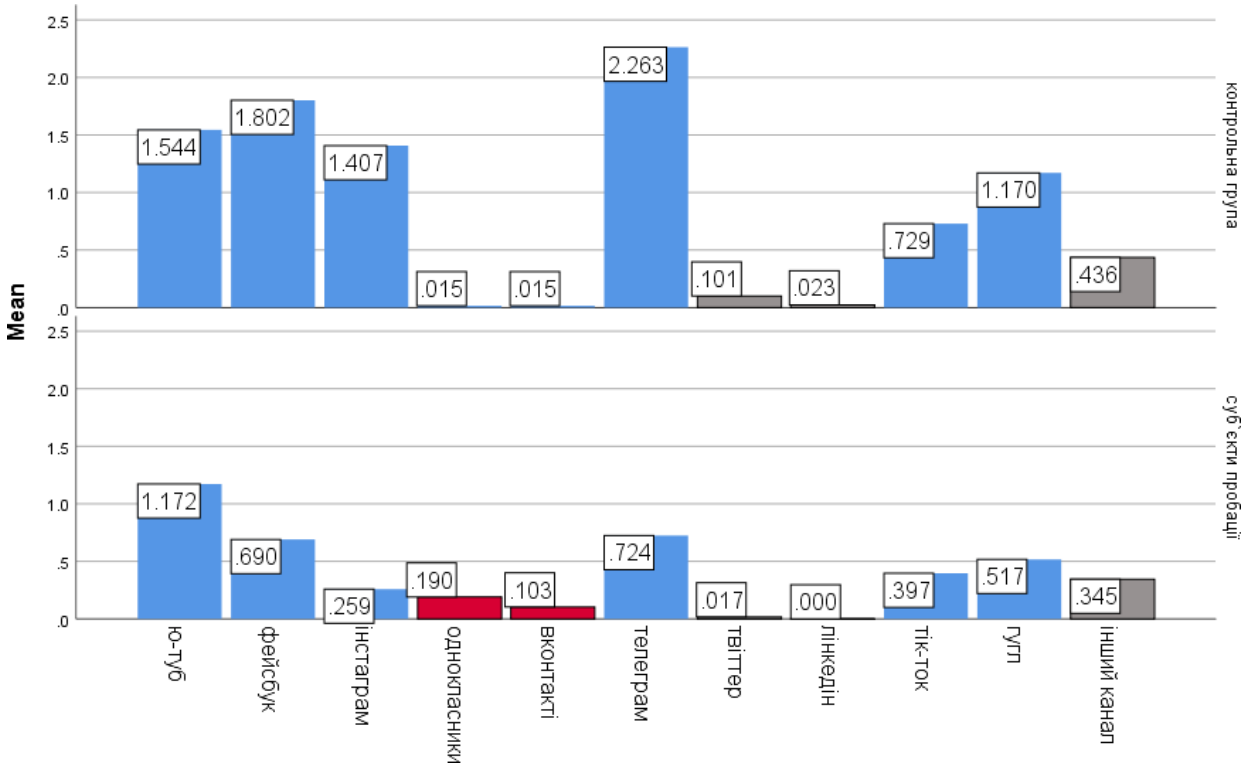

Рис. 23. Користування конкретними соцмережами (контрольна і експериментальна групи)

Провідний канал в експериментальній групі (Ютуб) має принципово іншу інформаційно-психологічну архітектуру. Тут акцент, як правило, на відеоконтенті, що активує у користувача наочно-образне мислення. При цьому пріоритетність матеріалів, який пропонується до ознайомлення, суттєво залежить від його популярності, а не тільки «свіжості». Частота оновлення матеріалів є більш

https://doi.org/10.7910/DVN/QGCQIV

повільною ніж в Телеграмі. Також тривалість перегляду відео-роликів, як правило, є суттєво довшою порівняно зі сприйняттям коротких текстів. Інтерактив користувачів присутній, але він структурно є набагато більш інертним – коментарі в Ютуб замість чатів в Телеграм (виключенням є тільки чати на Ютуб, які активуються тільки під час прем‘єри відеотрансляцій).

Словесно-логічне мислення є більш абстрактним, порівняно з наочно-образним. Перше передбачає суттєво потужніше аналітично-критичне функціонування, порівняно зі споглядально-констатувальним режимом наочно-образного мислення. Словесно логічне-мислення – швидке, активне і евристичне, наочно-образне – порівняно повільне, пасивне, проте більш переконливе (еволюційно ця форма мислення з‘явилась значно раніше). Можливість оперативного обговорення контенту в Телеграмі ще більше сприяє критичному аналізу. Інтерактивна інертність на Ютуб мимовільно зсуває акцент з пізнавально-допитливого в сторону споглядально-оціночного.

Викладені особливості, на нашу думку, є надзвичайно важливими для їх врахування під час підбору форм та методів соціально-виховної роботи з колаборантами. Так, корисним та показовим є досвід кількох вітчизняних громадських ініціатив щодо дерадикалізації російських військовополонених. Поряд з лекціями про «відсутність в Україні нацистів» цим «людям» просто пропонують подивитися відеозаписи звірств їх колег на окупованих територіях, результатів обстрілів об‘єктів громадської інфраструктури тощо.

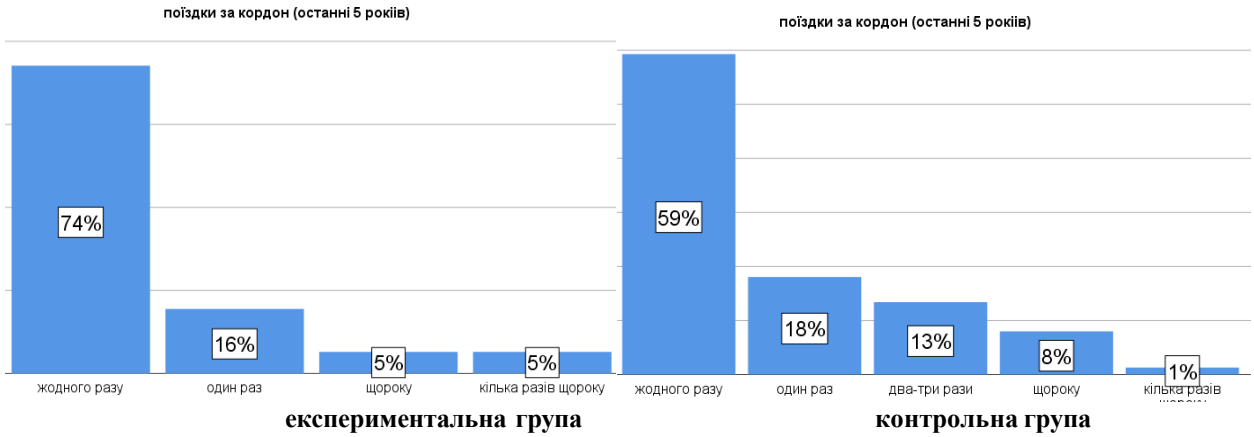

Рис. 24. Подорожі за кордон (окрім пострадянських країн)

Звісно, що найбільш ефективним для соціально-виховного впливу є поєднання різних форм мислення на тлі безпосереднього досвіду переживання людиною тих або інших життєвих ситуацій. Режим присутності, так би мовити, всередині або в епіцентрі цього досвіду, очевидно, є безальтернативним засобом розширення ціннісного простору людини. Опосередковано про це свідчить порівняння частоти зарубіжних подорожей респондентів (Рис. 24). Колаборанти статистично достовірно рідше виїжджали закордон, порівняно з працівниками

https://doi.org/10.7910/DVN/QGCQIV

пробації (Додаток 7). Отже, пробація колаборантів мала би передбачати персональний безпосередній досвід їх ціннісного виходу за межі его- та етноцентричних кордонів («світоглядні подорожі»). Найбільш простим і ефективним, на нашу думку, є залучення суб‘єктів пробації до широкого спектру суспільно-патріотичних ініціатив. Важливо, щоб це відбувалось на тривалій основі. Оскільки для збільшення ціннісних горизонтів у колаборантів повинні з‘явитись, зазнати розвитку та набути життєвої цінності сталі людські стосунки «з не своїми» або «з інакшими».

Змістовні особливості зазначеної «інакшості» представлено на Рисунку 25. Ставлення респондентів до різних категорій вимірювалось за допомогою шкали: 0 – негативно (не схвалюю); 1 – ніяк не ставлюся (мені байдуже); 2 – з розумінням (у кожного свої обставини); 3 – позитивно (підтримую).

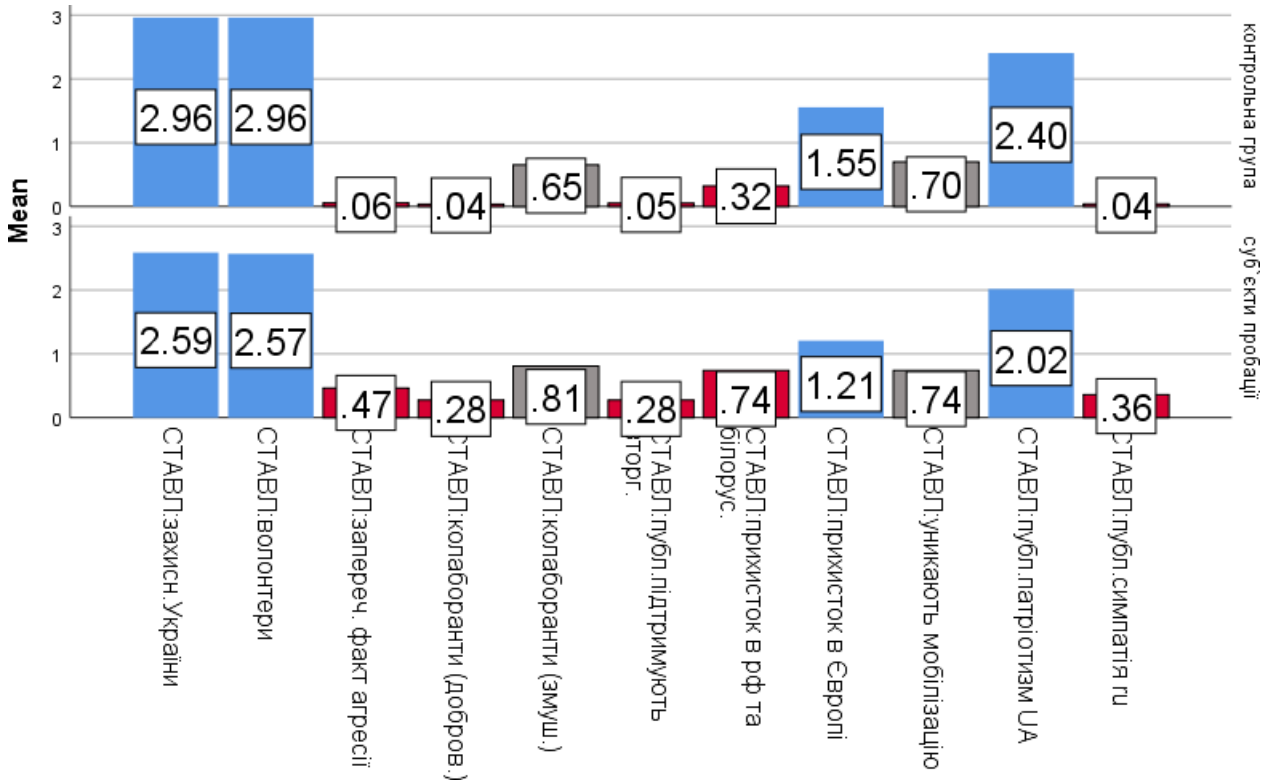

Рис. 25. Ставлення респондентів до різних категорій (контрольна і експериментальна групи)

Сірим позначено позиції, де відсутні статистично достовірні відмінності. Червоним – суттєве переважання ставлення колаборантів, синім – працівників пробації (Додаток 8). Як бачимо, структура відповідей є загалом очікуваною. Надзвичайно оптимістичним виглядає принципово позитивне ставлення колаборантів до захисників України та особливо волонтерів. Адже залучення суб‘єктів пробації до волонтерського руху дозволить, перш за все, подолати ціннісну «короткозорість». І вже через це – виправити (дерадикалізувати) ставлення, позначене червоним кольором у гістограмі (Рис. 25).

https://doi.org/10.7910/DVN/QGCQIV

Особистісні відмінності: індивідуальна мотивація, поведінкові профілі

Наступний крок нашого дослідження – аналіз самооцінок колаборантів щодо їх мотивів скоєння злочину. Частотний розподіл відповідей наведено у Таблиці 4, розподіл за рейтингом середніх показників – у Таблиці 5.

Таблиця 4

Самооцінки колаборантів щодо їх мотивів (кількість респондентів у %)

	1. Загроза моєму життю та/або здоров'ю	2. Погрози життю та/або здоров`ю моїм рідним (близьким)	3. Матеріально-фінансовий тиск на мене та/або моїх рідних (близьких)	4. Проста потреба годувати себе та/або піклуватися про рідних (близьких)	5. Я вважав, що Вкраїні відбулись незворотні зміни і потрібно якось налагоджувати життя далі	6. Я послідував прикладу (пораді) знайомих мені людей	7. Я довірився інформації з телебачення	8. Я довірився інформації в ЗМІ та/або інтернеті	9. Я вчинив так, як на той час мені підказувала моя совість, мої погляди	10. Я вирішив, що це нова сторінка мого життя і потрібно скористатися цією можливістю	11. З`явилися нові можливості заробити (зробити кар`єру, вирішити важливі для мене	12. Я не усвідомлював, що я роблю. В мене була хибна або недостатня інформація щодо	13. Це була випадковість. Так склалися обставини, незалежно від мого бажання	14. Мене підставила інша особа (особи)
Такого не було	75.9	82.8	94.8	89.7	67.2	89.7	75.9	63.8	62.1	94.8	0.0	39.7	34.5	70.7
Частково було так	8.6	8.6	3.4	6.9	22.4	5.2	15.5	25.9	25.9	1.7	0.0	27.6	25.9	12.1
Саме так і було	15.5	8.6	1.7	3.4	10.3	5.2	8.6	10.3	12.1	3.4	0.0	32.8	39.7	17.2

Таблиця 5

Рейтинг самооцінок колаборантів щодо їх мотивів (за критерієм середніх показників, у порядку зменшення)

	N в табл.4	Mean
випадковість, збіг обставин	13	1.05
не усвідомлював, що роблю	12	.93
вчинив по совісті	9	.50
мене підставили	14	.47
повірив інтернету	8	.47
жити далі	5	.43
загроза моєму життю	1	.40
повірив телевізору	7	.33
погрози рідним	2	.26
приклад/порада знайомих	6	.16
прогодувати себе/близьких	4	.14
нове життя	10	.09
мат.тиск на мене і близьких	3	.07
кар`єра, заробіток	11	.00

https://doi.org/10.7910/DVN/QGCQIV

З огляду на вжиті організаційні умови дослідження, можливість (за вибором респондента) заповнювати анкету анонімно, а також враховуючи ряд особливостей розподілу даних і співвіднесення самооцінок (Табл. 4) колаборантів з їх реакціями на інші запитання, ми вважаємо ступінь свідомого викривлення відповідей, як – невисоку. Також, на користь цього висновку вказує й те, що високий рейтинг посідає відповідь «вчинив по совісті» та помітно низький – «прогодувати себе та близьких» (Табл. 5). Якщо б респонденти лукавили, то вони б приховували першу мотивацію та «прикривались би» більш «безневинним» другим поясненням.

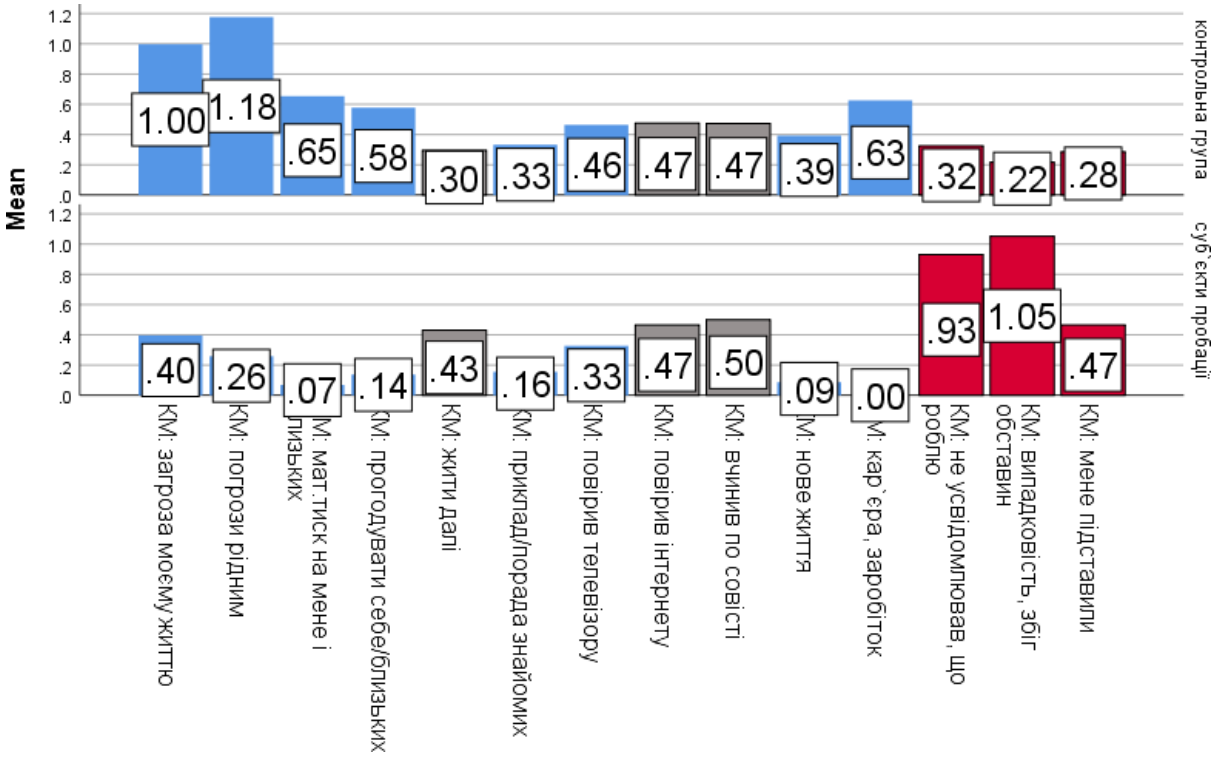

Рис. 26. Порівняння самооцінок колаборантів та очікувань працівників пробації

Контрольна група теж оцінювала ймовірні, на їх думку, мотиви колаборантів. Це дає можливість порівняти самооцінки колаборантів з відповідними очікуваннями (передбаченнями) працівників пробації. Сірим відмічені позиції, за якими статистично достовірних відмінностей немає, тобто працівники у цих випадках вірно сприймають мотивацію суб‘єктів. Червоним – працівники достовірно недооцінюють внесок мотивів, синім – суттєво переоцінюють мотиваційну вагу чинників. Результати порівняння красномовно вказують на те, що з працівниками пробації доцільно проводити заходи психологічної підготовки до роботи з суб‘єктами пробації. Зокрема, роз‘яснювати викладені особливості мотивації колаборантів (Рис. 26; Додаток 9).

Більш глибоке розуміння мотивів колабораційної поведінки потребує врахування індивідуально-психологічних особливостей суб‘єктів пробації. Адже

https://doi.org/10.7910/DVN/QGCQIV

така функція мотиву як *смислоутворення* – формується у процесі опредмечування індивідуальних потреб. Поведінка індивіда є продуктом (наслідком роботи) ієрархії мотивів. Уявлення про індивідуальні мотиваційні тенденції колабораційної поведінки складаємо на підставі факторного аналізу розглянутих самооцінок (Табл. 6) та результатів застосування психодіагностичної методики 5PFQ, яка вимірює п‘ять сталих поведінкових векторів особистості: 1) екстраверсія – інтроверсія; 2) відокремленість (відчуженість) – доброзичливість; 3) імпульсивність – самоконтроль; 4) емоційна стійкість – нестійкість (збуджуваність); 5) практичність (консерватизм) – відкритість до нового (Таблиця 6, Додаток 10).

Таблиця 6

Факторизація колабораційної мотивації та особистісних рис суб‘єктів пробації

	1	2	3	4	5	6	7
	Базові (стабільні) профілі				Другорядні (нестабільні) профілі		
КМ: прогодувати себе/близьких	.903			-.143			
КМ: нове життя	.880						
КМ: погрози рідним	.682	-.361	.267				
КМ: мат.тиск на мене і близьких	.634	-.169	-.127	-.139			.246
КМ: загроза моєму життю	.583	-.393		.210	.294		
КМ: приклад/порада знайомих	.314	.235	.168			.135	.217
КМ: вчинив по совісті	.354	.555		.307		.175	
КМ: не усвідомлював, що роблю		.502			.255	-.305	
КМ: повірив інтернету	.223	.486	.211	.215	-.181	-.132	
КМ: повірив телевізору	.443	.479	.316	.217			
ЕМОЦІЙНА СТІЙКІСТЬ-НЕСТІЙКІСТЬ	.171	.458			.241		
КМ: жити далі	.306	.421		.234	.232		-.135
КМ: випадковість, збіг обставин		.270		-.269	.264	-.247	.158
ВІДОКРЕМЛЕНІСТЬ-ДОБРОЗИЧЛИВІСТЬ		-.181	.713				
ІМПУЛЬСИВНІСТЬ-САМОКОНТРОЛЬ		-.385	.586		-.146	-.128	
ПРАКТИЧНІСТЬ (КОНСЕРВАТИЗМ) - ВІДКРИТІСТЬ НОВОМУ		.345*	.332*	-.464	.126	.222	
ІНТРОВЕРСІЯ-ЕКСТРАВЕРСІЯ		.250	.314	-.455		.121	-.137
КМ: мене підставили			.164	.211	.124	.318	.197

(*) – поведінковий «дефект» ставлення до нового через його викривлення високим ціннісним егоцентризмом та іншими особистісними рисами

https://doi.org/10.7910/DVN/QGCQIV

Вивчення структури факторного поля, врахування статистичної ваги змінних в складі кожного фактору співвідношення факторної архітектури з іншими результатами даного дослідження, дозволяє виокремити чотири базових (стабільних) індивідуально-мотиваційних профілів колаборантів. Другорядні (нестабільні) профілі не заслуговують на виокремлення та розгляд з огляду на певні статистичні ознаки.

Перший фактор (профіль: «невротики») – об‘єднує значну кількість мотиваційних змінних на тлі певної емоційної нестійкості респондентів. Колабораційна поведінка виникає, як реакція нестабільної особистісної конструкції на сукупність життєвих обставин (викликів). Іншими словами, йдеться про невротичну реакцію (у людей «здали нерви»). Таку поведінку необхідно розглядати, перш за все, в медико-психологічному руслі, як дезадаптаційну реакцію на обставини зовнішньої ситуації. Отже, вкотре актуалізується питання щодо психокорекційного та психотерапевтичного супроводження соціально-виховної роботи з колаборантами.

Другий фактор (профіль: «авантюристи, опортуністи, шукачі пригод») – як і у попередньому випадку теж включає емоційну нестійкість, яка до того ж посилена імпульсивністю, відкритістю до нового та екстраверсією (переважна психологічна спрямованість особистості назовні). Проте, як бачимо (Табл. 6), відсутній вплив погроз та інших ситуативних проблем. Емоційно нестабільна, бурхлива динаміка реалізує себе через прагнення «жити далі» в радикально новій зовнішні ситуації (війна, окупація). Окремо наголосимо на тому, що відкритість до нового тут має егоцентричний «дефект». А саме, йдеться не стільки про особистісну відкритість приймати новий життєвий зміст, скільки про пошук або створення нових збуджуючих ситуацій. Ці пошукі є постійними, оскільки ефект новизни триває недовго, а запит на «свіжість відчуттів» не згасає. Нова ситуація не змінює, не розвиває людину, а є поведінковим майданчиком для імпульсивної розрядки внутрішньої емоційної нестабільності. Ця категорія колаборантів відрізняється вираженим егоїзмом, цинічністю та нездатна сприймати і асимілювати нове. Для них «вчинити по совісті» – означає на користь собі.

Третій фактор (профіль: «вічні угодники») – теж екстравертивні (зорієнтовані на ззовні) особистості, провідний поведінковий патерн яких є – безмежна доброзичливість (принцип – жити в мирі, злагоді, для всіх бути добрими тощо). На відміну від попередніх екстравертів, дана категорія відрізняється високим самоконтролем і організованістю. Поведінковий «ген служіння» супроводжується некритичним самовідреченням та суб‘єктивним відчуттям того, що вони через покору «спасають» інших. Ця категорія людей схильна зустрічати з «хлібом та сіллю» і служити – росіянам, марсіанам, морським химерам тощо. За аналогією із «авантюристами…» новизна тут виконує функцію чергового поведінкового майданчика для можливості догодити комусь. Асиміляція нового життєвого змісту і

https://doi.org/10.7910/DVN/QGCQIV

як наслідок особистісне зростання – не відбувається.

Четвертий фактор (профіль: «соціопатичні ретрогради») – консервативні, замкнуті у собі інтроверти, які психологічно «закостеніли» в радянсько-російській ідеології. Параметр «практичність» потрібно розглядати саме в плані вираженого консерватизму. Ця категорія респондентів суб‘єктивно цілковито віддана застарілим примітивним соціокультурним ідеям, які вони не можуть та й не бажають змінювати. Носіями такого ретроградного світогляду є не тільки люди старшого та похилого віку, які застали радянські часи. Є й молоді представники цього профілю. Нове покоління поціновувачів «совка» може закономірно з‘явитися за умови етноцентричного обмеження ціннісного простору навколо індивіда (з боку сім‘ї, друзів, колег та інших авторитетних представників оточення). При цьому інтроверсія суттєво посилює цей ризик. Інтроверти природно зберігають значно більшу психологічну дистанцію із зовнішнім світом, зосереджені на власних думках та переживаннях, невпевнені у собі, недовірливо ставляться до нового, незвичного тощо.

Показово, що за результатами регресійного аналізу ці характеристики (інтроверсія та закритість по відношенню до нового), поряд з іншими чинниками, є надійними предикторами належності респондента до експериментальної групи. Зауважимо, що в регресійну модель ми не включали мотиваційний блок, оскільки респонденти контрольної групи відповідали на цю частину запитань суто гіпотетично («Як Ви вважаєте, який вплив мають ці фактори на виникнення колабораційної поведінки?»). Натомість ми задіяли формальні характеристики світогляду для того, щоб додатково перевірити їх дієвість щодо ідентифікації ризиків колабораційної поведінки. В Таблиці 7 наведені лише статистично достовірні результати регресійної моделі (Додаток 11).

Як бачимо (Табл. 7), знаходять підтвердження раніше обґрунтовані висновки щодо ціннісного егоцентризму та відсутності «омріяного майбутнього» як індикаторів належності до групи колаборантів. Також уточнено прогностичні параметри додаткових негативних ознак:

- мотив суспільного майбутнього в незакінчених реченнях – зменшує ймовірність належності до експериментальної групи на 85.7%;
- кожна додаткова семантична одиниця в описанні концепту «негатив в інших» – робить менш імовірним причетність до колаборантів на 37.1%.

Повертаючись до особистісних рис, зауважимо, що в опитувальнику 5PFQ кожна з п‘яти рис вимірюється в діапазоні від 15 до 75 балів, тобто кожна шкала має 60-бальну розмірність. З огляду на результати регресійного аналізу (Табл. 7) констатуємо таке:

- збільшення на 1 бал за шкалою ІНТРОВЕРСІЯ-ЕКСТРАВЕРСІЯ – зменшує ймовірність належності до колаборантів на 9.2%;
- збільшення на 1 бал за шкалою ПРАКТИЧНІСТЬ (КОНСЕРВАТИЗМ)

https://doi.org/10.7910/DVN/QGCQIV

– ВІДКРИТІСТЬ НОВОМУ – зменшую аналогічну вірогідність на 6.7%;

- збільшення на 1 бал за шкалою ВІДОКРЕМЛЕННІСТЬ – ДОБРОЗИЧЛИВІСТЬ на 1 бал – збільшує ймовірність належності до експериментальної групи на 51.3%.

Таблиця 7

Формула логістичної регресії (витяг). Особистісні риси та світоглядні параметри

	B	S.E.	Wald	Sig.	Exp(B)	95% C.I.for EXP(B)	
						Lower	Upper
НР: ціннісний егоцентризм-альтруїзм	-.899	.368	5.949	.015	.407	.198	.838
НР: сприйняття майбутнього(здійснення мрій)	-3.033	1.316	5.313	.021	.048	.004	.635
НР: сприйняття майбутнього (суспільне майбутнє)	-1.942	.965	4.049	.044	.143	.022	.951
НР: антипатія до інших (сем.одиниці)	-.463	.221	4.390	.036	.629	.408	.971
ІНТРОВЕРСІЯ-ЕКСТРАВЕРСІЯ	-.097	.026	13.946	.000	.908	.863	.955
ВІДОКРЕМЛЕНІСТЬ-ДОБРОЗИЧЛИВІСТЬ	.052	.025	4.278	.039	1.053	1.003	1.106
ПРАКТИЧНІСТЬ (КОНСЕРВАТИЗМ) - ВІДКРИТІСТЬ НОВОМУ	-.069	.034	4.260	.039	.933	.873	.997

Прогнозована змінна: належність до групи колаборантів

У зв‘язку з викладеним виникає два важливих запитання. По-перше, за результатами факторного аналізу ми виокремили два екстравертивних профіля колаборантів («авантюристи…» та «вічні угодники»). Чи не протирічить це результатам регресійного аналізу щодо інтроверсії? По-друге, чому така вочевидь соціально схвальна і позитивна риса, як доброзичливість є передумовою колаборaційної поведінки?

На підставі співвіднесення різних результатів дослідження ми вважаємо, що відповідь на обидва запитання полягає у наступному. **Поєднання ціннісного егоцентризму (ціннісна незрілість) із особистісним консерватизмом (закритість по відношенню до нового або поведінковий «дефект» ставлення до нового) створюють ядро особистісної готовності до колаборації.** Аргументація щодо впливу ціннісного егоцентризму докладно наведена вище. На користь консерватизму, окрім результатів поточної регресійної моделі (Таблиця 7), переконливо свідчать й результати окремого дисперсійного аналізу ANOVA (Додаток 12).

Вторинне додавання до вказаного ядра інших індивідуальних факторів створює віяло колаборaційної поведінки. Так, (ЯДРО + інтроверсія) зумовлює профіль «соціопатичних ретроградів»; (ЯДРО + імпульсивність + емоційна нестабільність + екстраверсія) утворює профіль «авантюристів…»; (ЯДРО+

https://doi.org/10.7910/DVN/QGCQIV

доброзичливість + екстраверсія + самоконтроль) забезпечує появу профілю «вічних угодників». Сама по собі доброзичливість не є специфічним чинником для колаборантів. Ця характеристика рівномірно представлена в обох групах на відміну від параметру – закритість до нового, який статистично достовірно більш виражений в колаборантів (Додаток 12).

Тезисні висновки-рекомендації щодо організації соціально-виховної роботи з колаборантами

Узагальнюючи результати викладеного аналізу, пропонуємо акцентувати увагу розробників інструментів і заходів соціально-виховної роботи з колаборантами на таких ключових висновках:

1. Усереднений соціально-демографічний профіль колаборантів поряд з відносно низьким рівнем достатку і освіти, включає проблемне здоров‘я та тенденцію нехтувати спортом і фізичною культурою. Деякі ознаки соціально неблагополуччя колаборантів, тим не менш, не дають підстав констатувати, що колаборація має соціально-демографічну природу. Навпаки, колаборанти представляють різні верстви суспільства (у тому числі, звичайні сім‘ї та інтелігенцію) та не є соціально ізольованими.
2. У колаборантів виявляється певна тенденція щодо більшої (порівняно з контрольною групою) кількості дітей та, одночасно, меншою чисельністю осіб, яким вони допомагають. Ця особливість є опосередкованим соціально-демографічним індикатором психологічного дистанціювання колаборантів від соціуму.
3. Світоглядні відмінності колаборантів виявляють їх ціннісний егоцентризм (незрілість) та, як наслідок, брак соціально-відповідальної взаємодії з суспільством. Глибина соціальної залученості колаборантів здебільшого обмежується близько-родинним колом.
4. Колаборанти часто не мають «омріяного майбутнього». Образ прийдешнього, як правило, зводиться до вузького егоцентричного змісту (наприклад, просте покращення поточної побутової ситуації).
5. Більшість колаборантів є носіями світоглядної ідеї щодо соціальної лояльності. Ця ідея не трансформується в патріотичну проукраїнську позицію через відсутність у колаборантів суспільної залученості в результаті ціннісного інфантилізму.
6. Колаборанти в цілому декларують більшу (порівняно з контрольною групою) готовність до змін. Водночас, це протирічить виявленому особистісному консерватизму у значній частині дослідженої вибірки. Отже, спостерігається ситуація конфлікту між «бажаннями» та «можливостями». Передумовою ресоціалізаційних змін повинна бути психологічна допомога колаборантам щодо їх ціннісної інтеграції в суспільство за рамками сімейно-

https://doi.org/10.7910/DVN/QGCQIV

родинного кола.

7. Пов’язаною з ціннісною диференціацією колаборантів є також потреба у розвитку їх емоційного інтелекту. Ці два аспекти вбачаються найбільш важливими цільовими детермінантами соціально-виховної роботи з колаборантами.

8. Змістовне наповнення світогляду колаборантів структурно повторює картину світу контрольної групи. Проте і в цьому аспекті дається взнаки наслідки браку осмисленої ціннісної взаємодії з суспільством. Так, начебто адекватне сприйняття українського суспільства не відчувається колаборантами як «своє».

9. Структура інформаційної підпитки колаборантів має суттєві відмінності як щодо відповідних джерел, так і в плані інформаційно- психологічних особливостей сприйняття контенту. А саме, колаборанти більш пасивні, інертні й менш критичні в процесі інформаційного метаболізму (акцент на наочно-образному споглядально-констатувальному сприйнятті інформації).

10. Високо продуктивним у соціально-виховному сенсі очікується залучення колаборантів до суспільно-патріотичних ініціатив протягом тривалого часу в режимі оф-лайн.

11. Відповідальним працівникам пробації потрібно проходити попередню психологічну підготовку для усунення тенденційного сприйняття мотивів колаборантів щодо вчинення ними злочину.

12. Існує принаймні чотири профілі колаборантів, які мають спільне ядро – ціннісний егоцентризм, котрий є посиленим закритістю до нового. Вторинне додавання до вказаного ядра інших індивідуальних факторів створює віяло колаборaційної поведінки.

Начальник сектору психологічної
допомоги та інновацій в пробації В.Шимко

https://doi.org/10.7910/DVN/QGCQIV